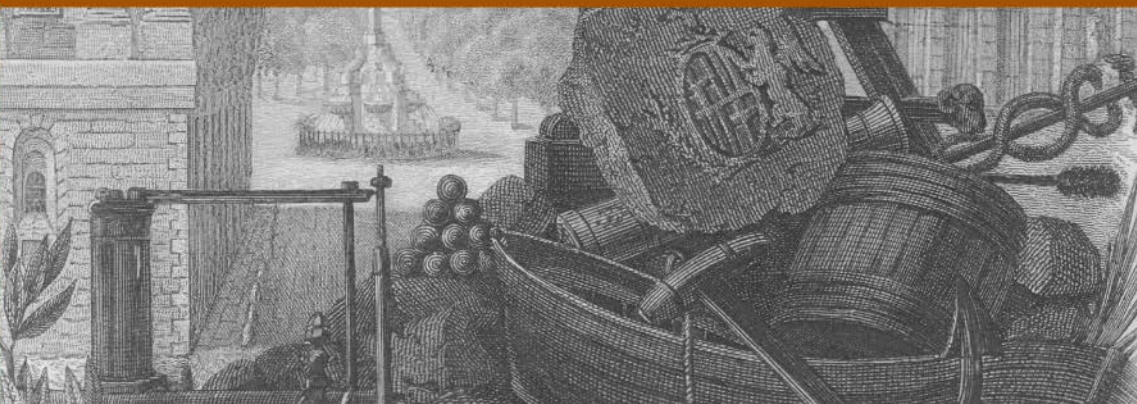

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Quaderns
del Seminari
d'Història de
Barcelona

A propòsit dels carrers de Barcelona. Víctor Balaguer, les llibertats ancestrals i les llibertats modernes

Ramon Grau i Fernández

Quaderns 28

**SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Quaderns
del Seminari
d'Història de
Barcelona**

**A propòsit dels carrers
de Barcelona. Víctor
Balaguer, les llibertats
ancestrals i les llibertats
modernes**

ARXIU HISTÒRIC
DE LA CIUTAT
DE BARCELONA

Ajuntament
de Barcelona

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA
Quaderns
del Seminari
d'Història de
Barcelona

A propòsit
dels carrers
de Barcelona.
Víctor Balaguer,
les llibertats
ancestrals i
les llibertats
modernes

Ramon Grau i Fernández

Quaderns 28

Arxiu Històric de la Ciutat
de Barcelona, 2017

Edita:

**Ajuntament de Barcelona
Institut de Cultura**

Arxiu Històric de la Ciutat
de Barcelona

Xavier Tarraubella i Mirabet
Director

Il·lustració de la coberta:
Portada del primer volum de *Las
calles de Barcelona*, 1865

Disseny gràfic:
PFP, disseny gràfic
(Quim Pintó i Montse Fabregat)

Maquetació
Edu Pérez

Impressió:
Cochs, Indústria Gràfica

ISSN: 1576-26-37
DL: B 5381-2017

© del text, l'autor
© de l'edició, Arxiu Històric
de la Ciutat de Barcelona
(Institut de Cultura,
Ajuntament de Barcelona).
Casa de l'Ardiaca.
Santa Llúcia, 1. 08002
Barcelona
© de les imatges:
Arxiu Històric de la Ciutat
de Barcelona

Febrer 2017
barcelona.cat/barcelonallibres

**Consell d'Edicions i
Publicacions de
l'Ajuntament
de Barcelona**

Gerardo Pisarello Prados
Josep Mº Montaner Martorell
Laura Pérez Castallo
Jordi Campillo Gámez
Joan Llinares Gómez
Marc Andreu Acebal
Águeda Bañón Pérez
José Pérez Freijo
Pilar Roca Viola
Maria Truñó i Salvadó
Anna Giralt Brunet

**Institut de Cultura de
Barcelona
Consell d'Administració**

President:
Jaume Collboni Cuadrado

Vicepresident:
Gala Pin Ferrando

Membres
Jaume Ciurana i Llevadot
Pau Guix Pérez
Joan Josep Puigcorbó i Benaiges
Guillem Espriu Avedaño
Alfredo Bergua Valls
Pere Casas Zarzuela
Salvador Illa Roca
Ricard Vinyes Ribas
Montserrat Vendrell i Rius
Isabel Olid Báez
Xavier Albertí Gallart
Martina Millà Bernard
Arantxa García Terente

Secretària
Montserrat Oriol Bellot

Gerent
Valentín Oviedo Cornejo

Sumari

007

Nota preliminar

011

Víctor Balaguer i *Las calles de Barcelona*

041

Bibliografia

Nota preliminar

Amb motiu del 150è aniversari de la publicació del llibre *Las calles de Barcelona*, de Víctor Balaguer, l'Arxiu Històric de la Ciutat, fent-se ressò d'un interès expressat per les autoritats municipals, va organitzar un acte commemoratiu que es desenvolupà el dia 16 de setembre de 2015 a la Sala d'Actes de la institució a la Casa de l'Ardiaca. Hi fou llegida la conferència que editem en aquest quadern i que portava per títol *Llibertats ancestrals i llibertats modernes. Víctor Balaguer i la història de Barcelona*. No calia aleshores d'incloure en el títol del parlament una menció del llibre de referència, perquè ja ho feia, òbviament, la invitació a l'acte. Però ara hem cregut orientador per al públic lector posar per davant que fou a propòsit dels carrers de Barcelona que el cèlebre escriptor romàntic va anar teixint el seu llibre de 1865-1867.

Els dos volums de *Las calles de Barcelona* arrepleguen un conjunt miscel·lani de textos, majoritàriament publicats ja abans, per damunt dels quals emergeix com a eix principal una expressió de la ideologia liberal des d'una perspectiva històrica catalanista, actualitzada en una conjuntura especialíssima: la conspiració revolucionària que havia de destronar Isabel II el setembre de 1868.

En un parell de moments de la conferència esmentem la ferma adhesió de Víctor Balaguer a la persona del general Baldomero Espartero, el duc de la Victòria. Avui eliminat del nomenclàtor urbà per la decisió de bombardejar Barcelona que va prendre com a regent d'Espanya el 1842, Espartero no apareixia, a la ratlla de 1865, com un botxí, sinó més aviat com el líder indiscutible de l'esquerra liberal espanyola, protagonista del llançament del Bienni Progressista de 1854-1856 i de qui s'esperava una nova intervenció destacada en la liquidació del règim isabelí, que Balaguer, plenament involucrat en el projecte, presenta a les planes del seu llibre com a imminent.

Dels "pronunciamientos" en podia sortir fàcilment una ratificació del jacobinisme, entès a Espanya com una mena de vernís que permetia d'actualitzar els vells dissenys de concentració de poder, però no un enfortiment perdurable de les estructures polítiques participatives, com va demostrar la trista deriva del Sexenni Democràtic de 1868-1874. L'admissió de l'aixecament militar com un mecanisme normal per fer virar cap a la dreta o cap a l'esquerra la política espanyola era una de les seqüeles del clima de barbàrie instal·lat a partir de l'ocupació napoleònica i allargat durant bona part del segle XIX per un seguit de cruels guerres civils, que no deixaven d'esbalair els observadors estrangers.

Aquest desmoralitzador desordre hispànic tingué el seu reflex en la producció cultural del temps. Sens dubte, la moda romàntica contribuï a dissimular –o

fins i tot justificar- la relaxació que es pot observar en el llibre de Balaguer i en el conjunt de la historiografia catalana vuitcentista fins als esforços de professionalització del darrer quart de segle. La lloança indiscriminada de l'esperit de revolta com a sinònim d'exercici de llibertat, sense diferenciació d'èpoques ni matisos socials, impregna les disquisicions de Balaguer sobre el passat històric de Catalunya, presidides per una voluntat pragmàtica i l'afany de proselitisme.

Fins el 1868, a Espanya la participació política adoptava encara principalment la forma de revolta contra les autoritats, i l'expectativa revolucionària feia viable i útil una pràctica historiogràfica farcida d'anacronismes. A l'altra banda dels Pirineus, un dels principals pensadors liberals, Benjamin Constant, feia ja el 1819, sota la Restauració de Lluís XVIII, una refinada diferenciació entre la llibertat política dels grecs i romans i la dels fills de la Revolució Francesa, en unes frases copiades en el cos de la conferència que segueix. Aquesta distinció, estimulada per la superficial imitació de les formes de la República Romana a França, anava encaminada a advertir contra el perill de desmobilització política del ciutadà modern, còmodament instal·lat en un clima de seguretat en l'exercici del dret a la propietat individual.

La inhibició política de la ciutadania denunciada per Constant, a Catalunya apareixia com una conseqüència forçada de la manera com s'havia arribat a la constitució d'Espanya com a Estat unitari entre el triomf militar de Felip V el 1714 i el descabellament de la revolució liberal amb el triomf dels denominats "moderats" el 1843. La conformitat amb l'escapçament de la dimensió política fou expressada amb especial claredat pels glossadors del progrés econòmic de la Barcelona moderna, des de l'oda de Joaquim Rubió i Ors publicada el gener de 1840 fins a la ressenya històrica d'Antoni Aulèstia i Pijoan, apareguda el 1878, malgrat que coetàniament, adesiara, assolissin un gran protagonisme en la política espanyola alguns catalans, entre ells el general Prim, de qui Víctor Balaguer fou col·laborador i apòlogista destacat.

A la llum dels èxits del catalanisme a les primeres dècades del segle xx, el sempre eficaç historiador de síntesi que fou Jaume Vicens i Vives va fer a *Industrials i polítics del segle XIX*, llibre de 1958, un balanç del Vuitcents desfavorable als afanys que havia compartit l'autor de *Las calles de Barcelona*. Segons Vicens, havien estat estèrils els esforços desplegats pels catalans d'aquell segle amb l'objectiu «de fer d'Espanya una cosa distinta de la que havia estat fins aleshores sota l'estructura barroca heretada dels darrers Àustries i de la que anava naixent del desavantatjós connubi entre el jacobinisme francès i l'idealisme germànic»; mentre que, seguint explícitament la petja d'Aulèstia, trobava que, «sense suport de cap arquitectura política, havien reconstituït una economia i, cosa encara més important que el diner, havien refet una cultura». ¹ La història posterior a 1958 ha estat prou complexa com perquè ara sigui legítim de renovar les reflexions sobre les diferents opcions catalanes en temps de Víctor Balaguer i sobre els dèficits acumulats en l'esfera que a l'Espanya oficial es denomina emfàticament –però no sense fonament– “sentit d'Estat”.

Gener de 2017

1. VICENS; LLORENS, 1958, pàg. 6.

Víctor Balaguer i *Las calles de Barcelona*

I

Commemorem amb aquest acte el cent-cinquantè aniversari de l'inici de la publicació per fascicles del llibre *Las calles de Barcelona*, de Víctor Balaguer, el 1865. Un parell d'anys abans, el 1863, l'autor havia assessorat l'Ajuntament de Barcelona en la cerca de noms per als carrers incipients i futurs de l'Eixample. Aquesta assessoria es reflecteix, òbviament, a les pàgines del llibre i n'és la raó de ser, encara que l'obra abasti el conjunt de places i carrers del terme municipal.

Ara fa cinc anys, celebràvem l'aprovació definitiva, a final de maig de 1860, del projecte degut a Ildefons Cerdà, origen de l'ampliació del nomenclàtor de vies urbanes. La introducció del llibre de Balaguer porta data d'1 d'abril de 1865, i, pel mes de juny següent, Cerdà cessava en les funcions directives del procés d'urbanització del Pla de Barcelona, que havia exercit durant cinc anys per damunt de les diverses administracions municipals afectades: fins aleshores, les de Barcelona, Gràcia i Sant Martí de Provençals. Per la nova legislació de 1864, als ajuntaments se'ls retornava la plena potestat sobre els territoris respectius i la competència sobre llur desenvolupament, encara que sotmesa a les prescripcions del plànol oficial.

Sens dubte, el bateig dels nous carrers va formar part del procés d'apropiació de l'Eixample naixent per la societat barcelonina, deixant enrere la identificació abstracta amb números i lletres que havia fet servir provisionalment l'enginyer per a la trama i l'ordit de la immensa quadrícula projectada.

A *Las calles de Barcelona* l'opinió de Víctor Balaguer sobre la forma urbana ideada per Ildefons Cerdà brilla per la seva absència: els seus possibles mèrits o demèrits no hi són alludits. Els nous traçats viaris hi apareixen simplement com l'oportunitat per vessar-hi uns missatges commemoratius, centrats en la història catalana.

II

La diferent natura dels treballs de Cerdà i de Balaguer, la manca de referències empàtiques entre els dos homes, llurs bagatges vitals, professionals i intel·lectuals, tan diversos, no impedeixen de trobar-hi paral·lels i punts de contacte. Se'n poden trobar per la comuna adscripció a l'ala esquerrana del liberalisme.

Aquesta família política va assolir fugaçment el poder durant el Bienni Progressista de 1854-1856, aprofità després les oportunitats del govern centrista de Leopoldo O'Donnell entre 1858 i 1863, va ser marginada i proscrita durant la reacció del tram final del regnat d'Isabel II i, en conseqüència, fou una de les forces promotores del canvi revolucionari de setembre de 1868. El nou règim que en derivà, el sempre precari Sexenni Democràtic de 1868 a 1874, va significar alhora la darrera oportunitat d'acció positiva per a Ildefons Cerdà, que havia de morir el 1876, i el llançament definitiu de la carrera política de Victor Balaguer. El literat era vuit anys més jove que l'urbanista i el sobreviuria tot un quart de segle, el de la Restauració de Cánovas i Sagasta.

Amb tota probabilitat, les violentes sacsejades del procés d'assentament de l'ordre liberal a Espanya foren menys determinants a la llarga en la vida de les persones que l'alliberament d'energies conseqüent a la demolició de l'Antic Règim i la desaparició de les rígides fronteres estamentals. Amb el triomf de la revolució de 1835, en qualsevol cas, havia quedat establerta la primacia de l'individu sobre els agents col·lectius, amb garanties fins i tot contra l'Estat, sobretot en l'exercici del dret de propietat i, de manera intermitent, en el de la llibertat d'expressió. Això creà un ambient propici als homes sense por i amb prou empena per marcar el ritme dins el camp on havien decidit d'aplicar els seus anhels de promoció personal. I aquest és el cas dels dos personatges nostres, que intervingueren en el llançament de l'Eixample de Barcelona, des d'angles ben diversos però amb un mateix esperit de llibertat individual, expressat amb una gran audàcia i en accions que de vegades freguen la temeritat.

III

La mitologia teixida a l'entorn d'Ildefons Cerdà en les darreres dècades ha subratllat fins a l'extrem la coherència del seu pensament i de les seves actituds professionals i polítiques al llarg del temps. Això ha afavorit la idea que la confrontació entre un geni insubornable com ell i l'ambient mediocre de l'Espanya isabelina, políticament volàtil i frustrant, havia de desembocar necessàriament en el fracàs de l'individu. Però que justament enmig d'aquells vaivens constants aconseguís deixar una marca tan àmplia, inesborrable i personal en el paisatge urbà de Barcelona no es pot considerar una fallida. Més aviat és un èxit inaudit, i suggereix que l'enginyer hagué de comptar, entre les seves virtuts més destacades, amb una gran capacitat de maniobra.

Ho hem intentat d'il·lustrar en altres ocasions. Cerdà fou un mestre a l'hora d'oferir als poders polítics i als interlocutors socials, com a principis teòrics de lògica inatacable o mecanismes pràctics d'eficàcia assegurada, aquells productes que, a cada moment precís, més convenien –a parer seu– per anar fent avançar el procés d'urbanització a Barcelona. L'enginyer mirava, a més, d'incorporar-hi uns criteris de justícia social que, certament, és difícil de no compartir a un segle i mig de distància. Les seves invencions urbanístiques travessen veritablement la barrera dels temps, però el criteri d'utilitat era prioritari per a Cerdà, com a bon saintsimonià que era; és a dir: no pas un somiatruites, sinó un pragmàtic per convicció. I aprofità a fons la conjuntura especialíssima de

l'arrencada del Bienni Progressista i la confiança que li manifestaren les noves autoritats instal·lades a Barcelona.

Ildefons Cerdà trencà aleshores, per primera vegada, el monopoli castrense en la cartografia del territori barceloní. A la planimetria, ja força estabilitzada gràcies als recents aixecaments fets pels enginyers militars espanyols a l'entorn de la ciutat, Cerdà hi afegí la representació del relleu mitjançant corbes de nivell, sobre la base d'uns treballs de camp i de gabinet fets contra rellotge i amb un domini precari de la tècnica de plasmació gràfica de les dades recollides. Tanmateix, en aquell moment, el mapa resultant va ser un útil auxiliar per a la finalitat urbanitzadora i, després, ha aconseguit també de ser aplaudit llargament com un producte d'alta qualitat científica.

En aquell mateix context, i apel·lant a unes idees mèdiques sobre contagis i epidèmies a punt de caducar per l'adveniment de la microbiologia, Cerdà desenvolupà la teoria del cub atmosfèric elemental: el volum d'aire respirable en el dormitori domèstic suposadament imprescindible per a la supervivència i la salut dels individus en el medi urbà. D'aquesta construcció hipotètica en derivà una cadena de càlculs sobre volums arquitectònics i superfícies urbanes palesament adreçada a donar consistència i aparença científica a un projecte urbanitzador que resultés incompatible amb la subsistència o la reintroducció de qualsevol tipus de restricció militar; perquè, en efecte, la baixa densitat d'edificació prescrita per la higiene reclamaria un ús integral del Pla de Barcelona, de moment fins els pobles de la rodalia i, a la llarga, més enllà.

El desembre de 1855, Cerdà aprofità l'acte de lliurament al govern del mapa topogràfic que se li havia encarregat per afegir-hi, no sols una memòria impregnada de filosofia higienista, sinó també una prefiguració gràfica de l'Eixample, que tampoc no formava part de la comanda oficial, i on ja deixava connectat el nucli urbà central amb Sants, Sarrià, Sant Andreu i, fins i tot, amb Badalona seguint el futur eix de la Gran Via.

En qualsevol cas, va ser un gest ben hàbil deixar-ne plantada la llavor en els ambients ministerials, a l'espera de la següent conjuntura favorable. Aquesta aflorà el desembre de 1858, a l'arrencada del fructífer "govern llarg" d'O'Donnell, que aconseguí la renúncia de l'estament militar a aixecar noves muralles al voltant de Barcelona. La capital de Catalunya deixava definitivament de ser conceptualitzada com una plaça forta, tot i que continuaren en peu i operatius la Ciutadella i el castell de Montjuïc, amb les zones de protecció respectives. La recuperació d'aquestes dues instal·lacions havia de ser un objectiu de les forces barcelonines a les dècades següents. Durant la de 1860 havien de confluïr-hi Cerdà, amb noves proves de la seva inventiva d'enginyer, i Balaguer, amb una de les seves millors aportacions historiogràfiques, plasmada justament a *Las calles de Barcelona*, com veurem al final.

És ben característic del tarannà pragmàtic de Cerdà que, un cop vençuda la resistència militar i assolida la consolidació oficial del concepte d'eixamplement il·limitat sota la forma concreta del seu cèlebre projecte, ell mateix, convertit el juny de 1860 en l'àrbitre de l'execució del pla, prescindís de bona part de la retòrica falaguera del seu dibuix i dels arguments higienistes que li donaven sentit i deixés caure en silenci les exigències de molt baixa densitat d'edificació en el futur Eixample. Es va dedicar aleshores incansablement –com era en

ell costum- a idear fórmules per a una ocupació més intensiva del territori, d'acord amb les possibilitats polítiques i financeres i amb els interessos immobiliaris, tan ben protegits per la legislació liberal, i adoptant el model de mansana compacta que coneixem i que encara hi ha qui pensa que és una traïció als ideals del dissenyador de la Barcelona vuitcentista i que es perpetrà després de la seva desaparició de l'escenari.

IV

Mutatis mutandis, la carrera de Víctor Balaguer com a escriptor-historiador fins a erigir-se en padrí dels carrers de l'Eixample de Barcelona ofereix mostres d'ambició i d'intrepidesa similars.

El 1845, amb vint anys, orfe de pare i amb una mare a la que estava sotmès legalment i que no entenia les seves ganes de volar lliurement, aquest jove emprengué una expedició cap a Madrid, disposat a conrear l'escriptura com a mitjà de subsistència i a la recerca de les oportunitats que aleshores es deia que es concentraven únicament a la capital de l'Estat. Un fruit d'aquesta breu aventura d'anada i tornada fou el llibre publicat el 1847 per l'impressor barceloní Manuel Clusellas amb un títol manllevat al refranyer castellà *-Entre col y col, lechuga-* que ahludeix desimboltament al caràcter miscel·lani -i desigual- de l'obra.

Entre els ingredients més destacats d'aquest *Álbum de viaje*, com aclareix el subtítol, figuren ja les narracions novel·lades o dramatitzades que es mantindrien sempre com la principal especialitat de Balaguer en l'àmbit de la historiografia i que probablement són els preuats enciams que exalça la dita castellana. En aquest rengle, hi destaca el relat del setge de Fraga per Alfons el Bataller i la mort d'aquest monarca aragonès el 7 de setembre de 1134 a conseqüència de les ferides rebudes en aquella acció militar.

L'apartat final del llibre, «Después del viaje», està constituït per una «Plegaria a nuestra santa madre la pereza» que expressa les penoses condicions del seu exercici com a escriptor. Ho palesa amb una cruesa esbalaïdora, que tal vegada calgui connectar amb un cert masoquisme impostat, típic de molts artistes romàntics. Adreçant-se fingidament a aquesta deessa, la ganduleria, gràcies a la qual espera evadir-se cap a un món de somnis, Balaguer deixa anar unes quantes veritats poc falagueres sobre la seva relació amb els lectors; és a dir sobre l'entorn, però també sobre si mateix:

¿Qué importa que mis lectores me dejen en Madrid? ¿Qué importa que yo no concluya mi viaje, si voy a viajar contigo por espacios más ilimitados, por más nuevas rejiones? ¡Oh, no! y no creas que se quejen mis lectores, no, nada de esto: les he prometido *un libro más* y he cumplido mi palabra. Ya tienen un libro, ya tienen un volumen de trescientas páginas que hacer encuadernar para que pase a aumentar el número de los que duermen en sus estantes (pàg. 309).

V

Certament, un cop assolit el nombre de pàgines anunciat, acabava el compromís personal de l'autor amb el seu llibre: tant li feia si el final n'era abrupte, si el trajecte restava sense retorn. Joan Palomas, biògraf modern de Víctor Balaguer, ha descrit bé aquesta activitat d'escriptor "al vapor", com en deia ell mateix.¹ Es tractava d'una labor basada en un contracte entre literat i editor, a partir del qual aquest darrer podia anunciar el futur llibre com a producte industrial i reunir subscriptors que, pel seu nombre, determinarien el tiratge i després anirien adquirint-ne els plecs a mesura que sortissin de les màquines. Per la seva banda, l'escriptor quedava obligat a subministrar regularment el grapat de fulls manuscrits que calia per no endarrerir l'aparició ordenada dels fascicles fins arribar al nombre promès als clients en el prospecte.

El 1852 Balaguer va començar a vessar a les pàgines del *Diario de Barcelona* uns *Apuntes de viaje*, aquesta vegada reflex d'un itinerari fins a París, que el mateix any completà i publicà com a llibre independent amb el títol *Recuerdos de viaje*. El recull acaba amb unes frases modestes, no tan agressives com les que hem llegit més amunt:

Terminados están ya mis pobres recuerdos de viaje. Los he escrito según mis inspiraciones del momento y los he dado a la prensa a veces sin hacer otra cosa que poner en limpio los borrones de mi álbum. He procurado sin embargo hermanar lo útil con lo agradable, y al lado de una leyenda novelesca he colocado una narración histórica (vol. II, pàg. 130-131).

Com veurem amb més detall a propòsit de *Las calles de Barcelona*, Víctor Balaguer s'adaptà perfectament, sense escrúpols i amb picardia, a aquest sistema d'edició, vinculat a l'extensió de la capacitat lectora dins l'emergent societat liberal. En segons quins projectes, els editors podien afegir-hi la seducció més directa de làmines servides per les noves tècniques de reproducció de dibuixos, en especial la litografia. Per a un públic nou, no massa exigent, que, sense excloure les informacions útils, buscava amenitat, no tenia gaire sentit la discriminació entre la llegenda (agradable) i la història (útil?). La veritat és que tampoc no en tenia massa per a un escriptor com Balaguer, que estimava per igual els dos registres narratius com a vehicles idonis per transmetre el missatge ideològic del patriotisme liberal i, a més, els barrejava sense problemes.

Entre les nombroses obres produïdes de la mateixa manera a la Barcelona d'aquells anys, val la pena de destacar, com a termes de comparació, dos antecedents importants de *Las calles de Barcelona*: els tres volums de *Recuerdos y bellezas de España*, de Pau Piferrer, amb dibuixos de Francesc Xavier Parcerisa, obra encetada el 1839 i continuada per Francesc Pi i Margall arran de la prematura mort de Piferrer el 1848, i els dos volums de *Barcelona antigua y moderna*, d'Andreu Avel·lí Pi i Arimon, en edició completada el 1854, cinc anys després de començar l'aparició dels fascicles corresponents i, des de la mort de l'autor el

1. PALOMAS, 2004, pàg. 50-52.

1851, editada sota la responsabilitat intel·lectual del seu fill, Emili Pi i Molist, qui esdevindria més endavant un cèlebre psiquiatre.

A l'obra de Piferrer i Parcerisa, trobem un luxe gràfic sense comparació amb cap de les publicacions avalades per la firma de Balaguer, i també hi trobem el caràcter miscel·lani propi del gènere del viatge pintoresc, encara que una bona part del primer volum i tota la llarga part del tercer deguda a Piferrer no versen precisament sobre cap lloc distant, sinó que es concentren en la mateixa ciutat de Barcelona. Per a les seves narracions de contingut històric, el jove més escritor se subjecta en principi amb prudència a l'autoritat de Pròsper de Bofarull, l'investigador més acreditat d'aquell temps, però manifesta ja d'entrada un punt de vista peculiar, un jo inclinat a l'exegesi de les obres d'art, en especial els fruits de l'arquitectura medieval, amb una capacitat analítica que madura espectacularment en els nou anys escassos que el malaguanyat escriptor hi va poder aplicar.

Pel que fa al llibre de Pi i Arimon, el que destaca més –comparativament, i sobretot si tenim ben present quin era el procediment d'edició– és la coherència establerta *a priori* en la vasta progressió analítica de l'índex, que promet d'anar desplegant tota la informació positiva reunida sobre la ciutat de Barcelona a mitjan segle XIX, seguint l'exemple dels articles del diccionari de Madoz, enriquida pas a pas amb una perspectiva històrica que s'ampliarà extraordinàriament en el tram final de l'obra i que, en qualsevol cas, es beneficia d'una capacitació en la disciplina que, a diferència de Piferrer i de Balaguer, era ben anterior al projecte editorial.

La desaparició física de Piferrer i de Pi i Arimon, aquells dos grans experts en història barcelonina i catalana, coincidint amb l'inici de la carrera de Víctor Balaguer, va deixar un buit on el futur autor de *Las calles de Barcelona* no havia de trobar cap altre rival important que l'apocat Antoni de Bofarull, nebot i col·laborador de Pròsper de Bofarull a l'Arxiu de la Corona d'Aragó i autor del recull de llegendes històriques *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, de 1846, i de la *Guia-Cicerone de Barcelona*, en forma d'itineraris, publicada l'any següent i reeditada amb ampliacions el 1855.

VI

Precisament, las *Hazañas y recuerdos* d'Antoni de Bofarull foren el model a partir del qual Víctor Balaguer va idear el curs d'història de Catalunya –ell en diu “cátedra”–, impartit a partir d'octubre de 1852 en el si d'una entitat privada, la Sociedad Filarmónica y Literaria de Barcelona, un grup d'amics que perseguien la restauració dels Jocs Florals i dins el qual ell figurava amb el títol enlairat de “catedrático de historia”.

El 22 de setembre, poc abans de l'inici de les lliçons i amb el disseny fet d'aplegar-ne després els textos en un llibre, Balaguer posava la seva doble empresa sota els auspicis de l'Ajuntament de Barcelona, en una agosarada dedicatòria en forma d'instància on el paraigua del sentiment patriòtic serveix per consuminar el reconeixement d'una preparació personal migrada amb la transparent ambició d'esdevenir un guia intel·lectual per a les institucions locals i per a la societat barcelonina i catalana en general:

Al abrir esta cátedra, no me guía más anhelo que el de ser útil a mi patria; y cuento para llevarla a cabo, no con mis fuerzas, sino con mis buenos deseos. Creo ser buen ciudadano; por esto consagro mis pobres conocimientos al servicio de mi país, del suelo que me ha visto nacer, del suelo que –lo confío– me verá morir. Ha tiempo ya que ardo en deseos de hacer conocer lo grande que ha sido este país, lo grande que será aún. Es un brillante pasado el que ha tenido, pero es un bello porvenir el suyo. El cielo le tiene reservado aún altos destinos. Y bien, Excelentísimo Señor, yo me atrevo a ser el cantor de su pasado, el profeta de su porvenir. Sé que la que me impongo es una carga inmensa para mis débiles hombros, pero el amor patrio me sostiene y me dará fuerzas para sobrellevar el peso (vol. I, pàg. III).

Tres dies més tard, el 25 de setembre, aquesta instància rebia la resposta, signada per l'alcalde, Santiago Luis Dupuy, i pel secretari, Manuel Duran i Bas, on es traslladava a Víctor Balaguer l'acord municipal del dia anterior aprovant que s'acceptés la dedicatòria del curs, així com del futur llibre, i «que se diesen a usted las gracias por un acto en que esta Municipalidad se ha visto honrada, más que en si misma, en el patriótico recuerdo del noble cuerpo [l'antic Consell de Cent] cuya memoria usted evoca» (vol. I, pàg. V).

És més: el 29 d'octubre l'Ajuntament acordava d'atorgar al nostre flamant "catedràtic" el títol de "cronista de la ciudad de Barcelona", entès com la resurrecció de les funcions de l'escrivà del racional, antic responsable de mantenir el Dietari del Consell, denominat també Manual de Novells Ardots. El nou càrrec comportava la presència destacada de Balaguer, al costat mateix del secretari, en els actes públics en què participés el consistori municipal, la llibertat d'accedir a l'Arxiu municipal i de treure còpies dels seus documents, tant els antics com els moderns, i dues obligacions:

Que debais escribir cada cinco años la historia de la ciudad de Barcelona durante el mismo período [i] que, cuando os lo encargue el Ayuntamiento, debais escribir la narración espacial de algún suceso notable ocurrido en esta ciudad (vol. I, pàg. IV).

Aquests encàrrecs no foren satisfets amb puntualitat, perquè probablement no foren mai concretats, però tot tingué una bona entrada el 1853 mateix amb la ressenya titulada *Administración municipal de Barcelona en 1852, siendo presidente del Excelentísimo Ayuntamiento y alcalde corregidor el muy ilustre señor don Santiago Luis Dupuy*. És una confirmació de la bona sintonia establerta entre l'aspirant a ideòleg municipal i aquest actiu alcalde, que, com ha explicat Marina López, assumí com a propi el programa urbanístic de la burgesia mercantil i industrial barcelonina i engegà, entre altres obres, la gran operació de reforma interior de l'obertura del carrer de la Princesa, preludi del gran llançament urbanístic de la dècada que començava, amb la demolició de les muralles i l'eixample com a grans objectius.²

L'exercici de Dupuy com a alcalde corregidor –és a dir, nomenat pel govern sense intervenció del consistori municipal– durà efectivament un sol any, per-

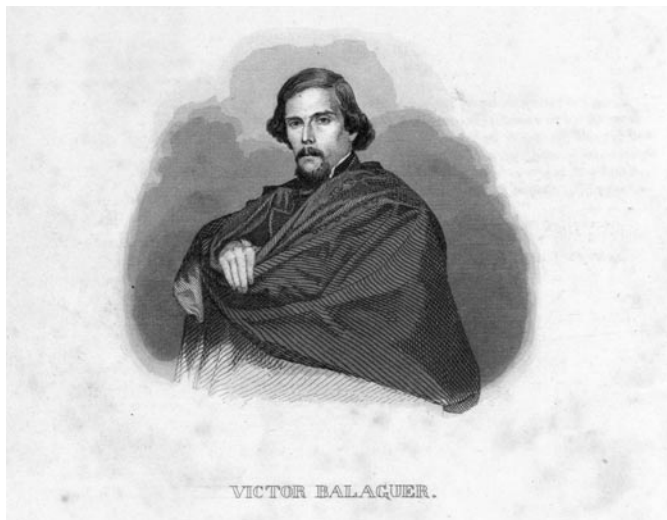
2. LÓPEZ, 2010.

què el desembre de 1852 l'arrossegà la caiguda del cap de govern que l'havia nomenat, Juan Bravo Murillo. Aprofitant aquesta casualitat, que a mitjan segle XIX reflectia únicament la inestabilitat política, Víctor Balaguer presenta la ressenya com una resurrecció dels testaments que els antics consellers deixaven escrits per a instrucció dels successors al final de llur exercici anual; aquest sí: predeterminat dins un curós sistema d'equilibris per a la representació social amb durabilitat plurisecular. Tanmateix, quan l'historicista Balaguer encapçalava el balanç d'aquella moderna alcaldia dient «hoy me atrevo a intentar una cosa parecida» (pàg. 5), apuntava ben intencionadament a la conveniència absoluta de donar continuïtat a les directrius de millora urbanística definides sota el mandat de Dupuy: el seu testament polític.

Entre les dues dedicacions anunciades en la seva instància a l'Ajuntament, “ser el cantor de su pasado” o “el profeta de su porvenir”, la vocació política de Víctor Balaguer trobà en el títol oficial que li havia estat concedit un canal idoni per sumar-se a la lluita per la modernització de Barcelona i, per això mateix, donà continuïtat a unes funcions de cronista de la ciutat que molt bé haurien pogut cessar abans de començar a ser exercides, arran de la destitució de l'alcalde Dupuy, i que, en canvi, passant per *Las calles de Barcelona*, produïren bons fruits en el moment revolucionari de 1868-1869.

VII

El llibre *Bellezas de la historia de Cataluña* entra, evidentment, en la categoria de pura vulgarització del passat. Fou editat en dos volums per Narciso Ramírez el 1853, sense altres il·lustracions que la paupèrrima alegoria de portada i una altra, en canvi, de molt bonica: el gravat anònim amb la romàntica imatge del jove Balaguer amb cabells llargs, bigoti i barba, embolcallat en una capa fosca.

Que els fascicles foren un èxit ho revela l'allargament fora mida del segon volum amb un seguit d'apèndixs que representa un 40% de l'extensió total de l'obra. El cos principal de l'obra són les quaranta lliçons del curs previ, que abasten des de l'arribada dels cartaginesos fins al final de la Guerra de Successió. No ens hi podem entretenir gaire, però val la pena de citar la justificació d'haver suspès la narració en aquest punt, perquè marca un criteri, no pas original de Balaguer, però sí seguit per ell amb prou constància a les obres posteriors i que subratlla la discontinuïtat entre l'àmbit de la "història" i el de la "crònica", separats pel forat negre del segle de l'absolutisme borbònic. Diu així:

Con nuestra lección de hoy, señores, ha terminado nuestro curso. Había tenido deseos de proseguir la Historia de Cataluña hasta nuestros días, pero es tan poco lo que podría decir que he creído que, para concluir bien, debía concluir con la toma de Barcelona en 1714. En efecto, allí es donde termina su verdadera historia. Cataluña, hasta este siglo, no ha vuelto a tener aspiraciones de libertad, y, si bien mucho se puede decir de los catalanes en el siglo XIX, no es propio de nuestras lecciones ni es hora aún (vol. II, pàg. 164).

Tot i l'emergència pública de Balaguer com a historiador, primer amb el títol informal de "catedràtic", i immediatament amb l'oficial de "cronista de la ciutat", la seva relació amb la disciplina històrica havia de continuar en els termes ambigus que ja hem vist a propòsit de publicacions anteriors. Abans d'exposar la distribució de les lliçons del curs en set èpoques, el prefaci de *Bellezas* diu:

Como da bien a entender el título de la presente obra, estas lecciones son, más bien que el trabajo del historiador, la tarea del poeta. Sin embargo, yo he procurado hermanar ambas cosas y hacer entrambos pensamientos tributarios de mi objeto. A través de las tinieblas en que yacen envueltos ciertos remotos acontecimientos, he procurado ser fiel a la verdad histórica; a pesar de las disidencias que existen entre los cronistas y de los diversos modos con que se cuentan las narraciones tradicionales, he tratado de hacer resaltar la belleza poética. No es una historia lo que he pretendido escribir. Lejos de mí tan osada empresa y tan gigantesca tarea. Pero, en cambio, he querido explicar por medio de grandes cuadros dramáticos el pasado de este ilustre país, y desplegar a la vista esa serie de hazañas y empresas, de victorias y conquistas con que nuestros condes primero, y después nuestros reyes, han formado la herencia y el tesoro de Cataluña. Sin ser, pues, una historia, mi obra será un guía seguro para estudiar nuestra historia (vol. I, pàg. VI).

I després de la periodificació, Balaguer declara el seu deute envers tres historiadors:

Antes de empezar, voy a hacer una observación. Cumple a mi lealtad el hacerla, pues que se la debo a la justicia, se la debo a mi propia dignidad. Entre los varios distinguidos escritores que me han precedido en la tarea de

recordar la historia de nuestro ilustre país, figuran en primera línea tres sin cuyo auxilio acaso no podría yo llevar a buen término mi intento. Estos tres escritores son D. Próspero de Bofarull, D. Pablo Piferrer y D. Antonio de Bofarull. Los tres, con una asiduidad la más constante y con un talento el más privilegiado, han registrado las crónicas y han hecho grandes servicios a nuestra historia. A mí sólo me toca seguir sus huellas (vol. I, pàg. VII).

Darrere dels tres noms, hi ha tres llibres: *Los condes de Barcelona vindicados* del primer, els *Recuerdos y bellezas de España* del segon i la *Guía Cicerone de Barcelona* del tercer. Un altre autor i una altra obra hauria hagut de citar: Andreu Avel·lí Pi i Arimon i la seva *Barcelona antigua y moderna*, amb el volum segon encara en procés d'edició, i que, com veurem més endavant, serà una referència prou més important a *Las calles de Barcelona* que no pas els llibres de Pròsper de Bofarull i de Pau Piferrer. Potser per aquest oblit, Emili Pi i Molist aprofità que continuava la producció dels fascicles per incloure-hi una crítica dels molts errors comesos per Balaguer a *Recuerdos de viaje* i a *Bellezas de la historia de Cataluña*. Era una crítica enraonada, seguint l'erudició paterna, però redactada amb fúria incontenible:

Esto se escribe, y lo que es más, esto se aplaude en Barcelona. Yo me ruborizo al pensar en el pésimo concepto de formarán de nosotros, los catalanes, nuestros compatriotas de las demás provincias de España y los extranjeros, cuando por estos escritos vengan a colegir la crasa ignorancia en que nos hallamos sobre nuestra propia historia. Y mucho más me ruborizo al considerar que ha estampado tantos y tan clásicos errores en pocas páginas un autor que acaba de ser distinguido por nuestro Ayuntamiento con el título de *Cronista de Barcelona*; pues es claro que todos creerán que el cuerpo municipal, en su alta ilustración y celo por las glorias y el esplendor del país, habrá elegido para aquel importante y difícilísimo cargo a la persona en su juicio más idónea e instruida en la historia de la provincia catalana...³

Ni aquest ni els altres atacs que el Balaguer historiador havia de rebre en gran quantitat i des de diversos fronts fins al final de la seva carrera, i davant els quals reaccionà generalment amb més virulència o fent equilibris verbals que amb arguments sòlids, no torçaren el rumb que s'havia marcat i que apuntava a un aprofitament ideològic dels materials històrics, no pas a l'autonomia de la historiografia respecte al pamflet polític i a l'art literari.

VIII

Amb l'adveniment del Bienni Progressista, l'activitat política passà a primer terme en la vida de Víctor Balaguer, que el novembre de 1854 engegà un diari, *La Corona de Aragón*, amb un títol al·lusiu a una història de llibertat compartida que mirava d'explotar des de Barcelona els contactes amb personatges políticament afins d'Aragó i València, Jerónimo Borao i Vicent Boix, respectivament, units en la lluita per la descentralització administrativa:

3. PI Y ARIMON, 1854, vol. II, pàg. 5461.

Así pues, si se nos pregunta por qué hemos enarbolado esa bandera que tiene por lema *Corona de Aragón*, responderemos que por ser una bandera de gloria, de virtud, de heroísmo, de libertad y de progreso. Si se nos pregunta con qué título nos presentamos, diremos que con el de hijos de un gran país que vienen a evocar grandes recuerdos. Si se nos pregunta con qué objeto nos lanzamos al palenque político, diremos que con el de asestar uno de los arietes de la libertad contra la tiranía. Si se nos pregunta qué queremos, contestaremos sencillamente ser libres como nuestros padres. Y si en fin se nos pregunta qué pedimos, nuestra respuesta será: *Descentralización, orden, libertad*, pero no una libertad mentida, no una libertad ficticia y engañadora...⁴

Dos anys després, tancat el Bienni, Balaguer reagrupava les forces progressistes barcelonines i posava en marxa un altre diari, *El Conceller*. En aquest cas, òbviament, l'historicisme del títol es refereix al municipi com a plataforma de llibertats dins la nova nació espanyola:

Y no se crea ni se nos venga a decir jamás que este título nos ha sido inspirado por un espíritu de provincialismo, en esa forma menguada y raquítica al menos con que lo miran algunos. Cuando las naciones tienden a la unidad, cuando el mundo todo camina a ser una vasta federación de países, sin que por esto ninguno haya de despojarse de su nacionalidad, sería extravagante y hasta reaccionario hacer alarde de un provincialismo exagerado y exclusivista. No, nosotros somos provincialistas en el sentido sólo de no querer prescindir de nuestras antiguas glorias, de no querer que dejen de venerarse nuestras sabias leyes y liberales códigos, de no querer olvidar las tradicionales populares instituciones que nos han legado nuestros abuelos. [...] El título de este periódico será, pues, si se quiere, el recuerdo de una gloria pasada, pero es recuerdo que encierra todo un porvenir, nombre de alta significación política para los que verdaderamente amamos la libertad, y una legítima bandera, un símbolo, un principio para todos los que en las municipalidades vemos el ara perenne y santa de los derechos del pueblo y de las libertades del país.⁵

Entre novembre de 1856 i juny de 1857, hi aparegueren en paral·lel dues sèries d'articles: una de doctrina política, a càrrec del mateix Balaguer, i una altra, a càrrec de Josep Anton Llobet i Vall-llosera, consagrada a la promoció econòmica de Barcelona. Els articles de Balaguer, aplegats el 1858 en forma de llibre amb el títol *La libertad constitucional*, condueixen el lector des de les declaracions en pro d'un liberalisme ampli i "incondicional", aixecat contra tota espècie d'"exclusivisme", fins al ben concret culte a la personalitat del general Espartero:

El que no es bueno en el interior de su casa, no puede ser bueno en las regiones del poder [...]. Por esto el autor de estas líneas, desde que tiene uso de razón polí-

4. *La Corona de Aragón*, I-3 (3-XI-1854), s. p.

5. *El Conceller*, I-1 (29-IX-1856), s. p.

tica, ha respetado a Espartero, presentándole, no tanto como un jefe de partido, sino como un tipo. A Espartero se le ha visto lo mismo cuando ha estado proscrito en Londres que cuando ha estado ocupando como regente el primer puesto del Estado [...]. Modesto y probo, tolerante y justo, bueno y sencillo, accesible a todo el mundo, con palabras de consuelo para todos, ni el fausto le cegaba, ni la opulencia le atraía, ni la ambición le dominaba, ni su elevación le daba vértigo, ni siquiera comprendía estando en el poder que pudiese haber nada ilegal, inicuo e injusto (pàg. 49).

Els articles de Llobet foren també publicats com a llibre, pòstumament, el 1866, sota el títol de *Cataluña antigua y Cataluña moderna*. La seva primera part és un mer resum de les *Memorias históricas sobre la marina, comercio y artes de la antigua ciudad de Barcelona* d'Antoni de Capmany, mentre que la segona, amb la imminent obertura del canal de Suez a la vista, és una bona exposició del programa barceloní d'obres públiques centrat en tres fronts complementaris: l'ampliació i modernització del port, l'engegada de l'Eixample i la connexió ferroviària internacional. L'arribada al poder del general O'Donnell l'any següent significà per a Barcelona, justament, el triomf d'aquesta perspectiva de progrés material dissociat de qualsevol temptació revolucionària, una conjuntura vigent fins el 1863, com hem dit.

Després de la participació en la guerra per la unificació d'Itàlia com a corresponsal d'*El Telégrafo*, diari fundat recentment i dirigit per Ferran Patxot, i del treball relacionat amb la campanya espanyola de 1860 contra el Marroc, encapçalada pel general Prim i amb la intervenció dels famosos voluntaris catalans, Víctor Balaguer arribà al cim en el procés d'autopromoció com a historiadore amb la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*.

IX

Es tracta de la primera història general de Catalunya completa publicada d'ençà del llunyà antecedent de Feliu de la Penya el 1709. Fou publicada en cinc volums per Salvador Manero entre 1860 i 1863, amb seixanta làmines calcogràfiques, entre les quals figuren, al capdavant del primer volum, una portada al·legòrica i un retrat actualitzat de l'autor.

Amb una al·lusió als possibles competidors, especialment a Antoni de Bofarull, el proemi d'aquesta obra mostra novament la combinació d'impulsos contradictoris que és pròpia del Balaguer historiador; d'una banda, una manifestació de modèstia que costa cada vegada més d'acceptar com a sincera, i de l'altra, un agut sentit de l'oportunitat i una ambició personal que ofeguen tots els possibles escrúpols:

Con escasas fuerzas, aunque con ánimo sobrado, me propongo escribir la Historia de Cataluña y por consiguiente la de la Corona de Aragón. Ardua y difícil es la empresa, temeraria sin duda en quien, como yo, tiene adquiridos tan pocos merecimientos para intentarla, pero confío en que el Supremo Hacedor, que ve la rectitud de mis pensamientos y la pureza de

mis intenciones, al propio tiempo que mi amor a las cosas de la tierra en que he nacido, me dará fuerzas suficientes para llevar la obra a feliz término. Con fe la empiezo. Con bien la acabe. Personas bajo todos conceptos más autorizadas que yo debieran haberla emprendido; pero no es bien que, porque a unos se lo impida su escesiva e invencible modestia, y a otros sus continuas ocupaciones, la obra se quede sin hacer, dejándose de aprovechar una ocasión y unas circunstancias quizá las más favorables para esta clase de trabajo. De seguro que nunca había existido en Cataluña un anhelo tan vivo por conocer su historia, ni en la juventud un deseo más ardiente por saber el pasado de este heroico país (vol. I, pàg. 9).

Víctor Balaguer identifica la Catalunya històrica amb el subjecte polític que arrenca a l'Alta Edat Mitjana i mor el 1714, però això no el priva d'ocupar-se dels temps anteriors:

La historia de Cataluña no comienza, propiamente hablando, hasta que vemos figurar en los anales al primer conde de Barcelona. Todo lo que sucedió antes de esta época pertenece, pues, al dominio de la historia general. Sin embargo, como el conocimiento de estos sucesos es un preliminar necesario a la narración de los acontecimientos que componen la historia del país, me veo precisado a remontarme hasta los tiempos a que llega el recuerdo escrito (vol. I, pàg. 13).

Els primers capítols de la *Historia* són, alternativament, una glossa, una emulació o un diàleg amigable amb els *Anales de España*, publicats els anys 1857-1859 pel seu íntim Ferran Patxot, que signà aquesta combativa reinterpretació catalana de la història espanyola amb un pseudònim arxihispànic: "Ortiz de la Vega".

No és que Patxot i Balaguer caiguin de vegades en anacronismes; és que l'anacronisme és el nervi i la substància de llurs discursos. Sense que calgui allargar-nos després amb cap comentari, ens pot servir com a exemple la reflexió de Balaguer a l'entorn de les invasions germàniques al segle v:

Ningún indicio existe para sospechar que los pueblos catalanes se levantan a fin de oponer un dique a aquel torrente de carne humana que caía sobre ellos desde las nevadas cumbres del Pirineo. Quinientos años antes, cuando aún no se había infiltrado en las nacionalidades catalanas la sangre romana corruptora, bastó un ejército para rechazar a los cimbrros, que fueron entonces el terror del mundo. ¿Qué hacían aquellos indomables ceretanos, último baluarte de la independencia catalana? ¿Dónde estaban aquellos terribles ilergetes que, tantas cuantas veces eran batidos, otras tantas volvían más fieros al combate? ¿Dónde aquellos laletanos y betulones, cuyo valor y esfuerzo habían tenido que probar y admirar los Barcas cartagineses y los Escipiones romanos?... Nada ya, nada quedaba de ellos, más que el recuerdo en las historias. Indíbil y Mandonio no existían. Ya no había patria (vol. I, pàg. 89).

X

En un altre segle, el menys estimat per Víctor Balaguer, és a dir el que arrenca de l'11 de setembre de 1714, Antoni de Capmany havia exclòs el tractament dels temps anteriors als segles XI-XII a les sempre citades i lloades però poc assilades *Memorias históricas* de 1779. Ho feia amb dues raons típiques de l'enciclopedisme, una de natura erudita, sobre la possibilitat del coneixement, i l'altra, referida a la utilitat de l'esforç de reconstrucció. En primer lloc, en defugia per no donar credibilitat a mites edificats sense fonts documentals fiables, i, en segon lloc, per considerar els fets d'aquells temps remots com l'efecte d'unes situacions socials que poc tenien a veure amb l'època i els interessos moderns. Ja el 1773 Capmany –avançant-se a Patxot en l'ús tàctic d'un pseudònim espanyolíssim, “Pedro Fernández”– havia contraposat «las guapezas de nuestros tiempos heroicos, cuando un hombre no podía hacerse célebre sino matando a muchos centenares» i «las virtudes que forman el verdadero ciudadano», aquell que, amb el seu esforç positiu i pacífic, és qui realment fonamenta el progrés econòmic de la societat i la potència dels Estats.⁶

Cal reconèixer, tanmateix, que, contra les il·lusions del cosmopolitisme setcentista, les guerres napolèòniques havien reimplantat, especialment damunt de la Pell de Brau, aquelles “guapezas de nuestros tiempos heroicos”, reviscolades al llarg de les dècades següents en ocasió de les guerres carlines i dels combats entre faccions liberals. No sols els partits reaccionaris, sinó també aquells que predicaven el binomi “Ordre i Progrés”, tenien com a líders uns caps militars sempre predisposats al salvífic “pronunciamiento”.

Era aquest el món de Víctor Balaguer i el context de la seva historiografia. La «Noticia histórica de Barcelona» que constitueix la breu introducció a *Las calles de Barcelona* combina la repetició de tots els mites barrocs sobre les llibertats ancestrals –inclosa la teoria sobre l'autoalliberament català del jou musulmà– i la reducció de la sobirania carolíngia a la categoria de simple suport extern– amb un afany de construir una visió heroica de la remuntada contemporània, seguint un esquema narratiu clàssic: el temps fosc de l'opressió, les costoses lluites per l'emancipació i el triomf final, que se situa en un futur immediat:

Durante el período que se siguió desde 1714 hasta comienzos de este siglo, Barcelona no tiene historia. Todo un siglo de despotismo ha pesado sobre ella como una capa de plomo. [...] En alternativas constantes de libertad y de absolutismo, en luchas siempre heroicas, pero las más veces ineficaces para sostener la causa santa de los pueblos, ha pasado Barcelona lo restante del siglo hasta el momento en que estas líneas se escriben. [...] Barcelona está llamada a figurar en los grandes acontecimientos que se acercan y que no pueden tardar en conmover a la nación con estrépito, ya que con tiempo no se ha sabido o no se ha querido poner remedio a los males que todos lamentan. El espíritu altamente liberal que reina en esta ciudad es una garantía de que, cuando lleguen sucesos, hoy de todos previstos, sabrá mantenerse a la altura de su heroico pasado (vol. I, pàg. 16, 17 i 19-20).

6. CAPMANY, 1773, pàg. 196-197.

El gaudi pacífic dels beneficis de la llibertat recuperada restaria més enllà dels esdeveniments profetitzats. I si és que la visió èpica de Balaguer fóra compartida per tota la col·lectivitat i no una “deformació professional” del conspirador, també quedaria lluny dels catalans el perill anunciat per Benjamin Constant a França, a l’inici de la Restauració de 1815, quan comparava la llibertat dels antics, grecs i romans, i la llibertat dels moderns, fills de la Revolució de 1789:

Le danger de la liberté antique était qu’attentifs uniquement à s’assurer le partage du pouvoir social, les hommes ne fissent trop bon marché des droits et des jouissances individuelles. Le danger de la liberté moderne, c’est qu’absorbés dans la jouissance de nos intérêts particuliers, nous ne renoncions trop facilement à notre droit de partage dans le pouvoir politique.⁷

XI

Des del punt de vista del seu autor, *Las calles de Barcelona* és un llibre de combat, escrit en paral·lel amb la crisi final del règim isabelí. Ja hem dit al començament que la seva introducció és datada l’1 d’abril de 1865, encara que és dubtós que fos publicada abans de final d’aquell any. De fet, el prospecte de la publicació adreçat als futurs subscriptors apareixia encara a les pàgines d’*El Telégrafo* en una data tan avançada com el 4 de febrer de 1866. El 31 de desembre següent, Balaguer signava la nota introductòria als apèndixs que completen el segon volum des de l’exili polític a Avinyó, i el 4 de gener de 1867 acabava a la mateixa ciutat provençal un complement a un dels primers afegits, la biografia de Pau Claris (vol. II, pàg. 431 i 494). És molt probable que l’aparició dels fascicles s’allargués encara uns quants mesos.

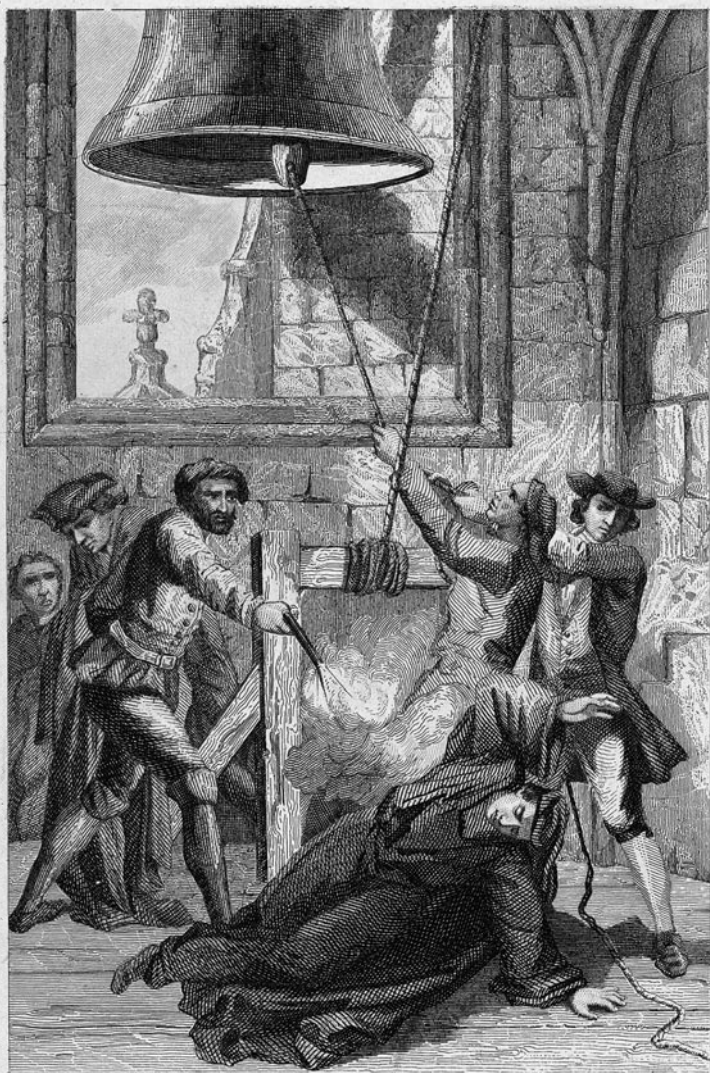
Des del punt de vista empresarial, *Las calles de Barcelona* és per a Salvador Manero una seqüela de l’èxit comercial de la *Historia de Cataluña*. El prospecte en remarca la relació, dóna l’antecedent com una garantia que l’autor és en situació «de poder relatar con la debida exactitud los acontecimientos extraordinarios, así de época remota como de nuestros días, que han tenido lugar en las calles de esta populosa capital, y que sólo muy someramente han podido tratarse en el cuerpo general de la *Historia*», i, a més, potser per tranquil·litzar els subscriptors sobre la formalitat del compromís, remarca que, «como el autor se dedica a este trabajo hace ya dos años, gran parte del original se halla en nuestro poder». De fet, a la reedició de 1888, en vida de l’autor però amb un altre editor, un nou títol farà explícita la relació entre les dues obres: *Las calles de Barcelona en 1865. Complemento de la Historia de Cataluña*.

Segons el prospecte, l’obra havia de constar de dos volums, cadascun amb 800 pàgines, 9 xilografies, com la que representa Joan Fiveller davant Ferran d’Antequera, gravada per Salvador Llopis sobre un dibuix de Tomàs Padró, i 9 calcografies, tècnica més refinada que es pot apreciar en la làmina d’autors desconeguts que representa l’assassinat del conseller Francesc Nicolau de Sant Joan al campanar de la seu el 1706 i que, com alguna altra del llibre, ja havia aparegut a

7. CONSTANT, 1820, vol. IV, pàg. 270.

JUAN FIVALLER ANTE FERNANDO DE ANTEQUERA. 1416

ASESINATO DEL CONCEJAL NICOLAS DE SAN JUAN 1705

la *Historia de Cataluña*.⁸ Els lliuraments consistirien, o bé en un plec de 8 pàgines o bé en una làmina. A raó de quatre lliuraments per setmana, es pot calcular que la publicació hauria d'haver quedat enllestida i en mans dels clients en el termini d'un any. Excepte pel que fa a la il·lustració, completada amb el gran plànol plegable anunciat com a darrer ingredient, el llibre va quedar per sota de les previsions: el volum primer arriba sols a les 606 pàgines i el segon s'allarga fins a les 746.

Tot i així, es tracta encara d'un producte inflat, com ho palesa el fet que el diccionari de vies urbanes, justificació del llibre i motlle per donar-li una forma laxa però definida, conclogui a la pàgina 428 del segon volum. Les 300 pàgines finals són ocupades per uns apèndixs no sempre directament relacionats amb Barcelona i els seus carrers –hi podem trobar, per exemple, «Egara y su castillo» o «La industriosa Sabadell»– i majoritàriament publicats prèviament a *El Telégrafo* al llarg dels anys 1864-1866: 13 títols sobre 16 i 187 pàgines tenen aquesta procedència.⁹ El llarg escrit sobre Ali-Bey –87 pàgines–, que complementa i en part repeteix la ja prou extensa biografia inclosa dins el diccionari a propòsit del carrer que li fou dedicat a l'Eixample, havia estat publicat dins el llibre *Jornadas de gloria*, de 1860, centrat en la gran aventura marroquina de Prim. Dels títols que comprèn l'arregle d'apèndixs, segurament originada en la pressió de l'editor i engiponada per Balaguer des de l'exili i en plena fase conspirativa, sols dues peces semblen inèdites: «El capitán Cabanyes», sobre «uno de los más intrépidos y más populares héroes de aquella que bien puede llamarse guerra de la libertad» –la de 1640– i «Alfonso V y su corte de literatos», que anuncia un vessant que Balaguer havia de conrear sota la Restauració i amb un cert ressò en els ambients cultes internacionals. Segurament l'estada a Provença el va estimular a aprofundir en les literatures romàniques, i la seva condició d'estimable poeta i antòleg el facultava més per a aquesta mena d'estudis que per al conreu de la història general.

Per desgràcia, el mateix tipus de farciment indiscriminat i ja conegut a través de publicacions anteriors és també el recurs que segurament havia permès a l'editor d'anar llançant els fascicles anteriors amb una certa regularitat i el que fa que, com a resultat final, el diccionari de vies urbanes arribi a ocupar 1.000 pàgines, repartides entre 528 entrades, d'extensions molt desiguals. Enfront dels 18 articles que superen les 10 planes, un 3,5% del total d'entrades però ocupant el 37% de l'extensió del diccionari, un 70% de les entrades no assoleixen la pàgina sencera, i, d'aquestes, fins a 123 queden resoltes amb menys de 5 ratlles, ordinàriament buides de contingut real: una nota sobre la ubicació de la via i breus especulacions a l'entorn de l'origen del seu nom.

XII

No és possible, en el context present, explicar a fons els resultats de l'anàlisi quantitativa i qualitativa d'aquests materials, tanmateix molt reveladora. Em penso que ens farem càrrec de la tonalitat general de l'obra indicant els continguts d'alguns dels articles més llargs, per ordre decreixent.

8. FONTBONA, 2011.

9. PALOMAS, 2004, pàg. 102-105 i 262-267.

La veu més extensa és la dedicada al carrer del Dormitori de Sant Francesc, avui Josep Anselm Clavé, que ocupa 68 pàgines amb la història de l'aleshores ja demolit convent dels franciscans que hi obria les portes; una història en vuit capítols que van des dels mites teixits a Barcelona sobre la vinguda de Sant Francesc d'Assís fins a la molt real narració de la nit revolucionària del 25 de juliol de 1835, amb la crema dels convents. És un text ja publicat per Balaguer el 1851 al llibre *Los frailes y sus conventos*.

La cinquena entrada per ordre d'extensió, amb 25 pàgines, sobre el carrer de la Mercè, repeteix la maniobra: s'hi reproduïx el capítol corresponent als mercenaris del mateix llibre de joventut.

El text relacionat amb el futur carrer de Roger de Flor, amb gairebé 30 pàgines, no sols reprèn el tema del més extens dels apèndixs afegits a *Bellezas de la historia de Cataluña*, també prolixament tractat després en la *Historia de Cataluña*, sinó que és una reedició de l'article «Una expedición de catalanes y aragoneses a Oriente», aparegut el 1862 en l'efímera *Revista de Cataluña*.

Mentre que carrers de molta anomenada, com el del Pi, poden donar lloc a entrades de quatre ratlles mal comptades, el menut carrer de Simó Oller ocupa la sisena posició per ordre d'extensió, amb gairebé 20 pàgines. A partir de la menció d'una casa del carrer que, a mitjan segle XIV, pertanyia a un March Castanyer i on es va cometre un crim –notícia treta d'un dietari antic no identificat–, Balaguer declara que, «si nada sabemos del hecho, algo podemos decir del March Castanyer que se cita, o de uno de sus ascendientes al menos», i, sense manies, hi enganxa la història d'un serf feudal, «March del Castanyer», que, endut per l'amor a la filla del senyor del castell, fuig amb l'estimada, esdevé un bandit, arriba a encapçalar un veritable regne de les llibertats a cavall dels Pirineus i, finalment, mor lluitant a favor dels albigesos com a «mártir de la libertad» (vol. II, pàg. 310-327). Aquesta llavor del futur poema dramàtic «Los Pirineus», que Felip Pedrell convertiria en una òpera plena de música bella, procedeix explícitament d'una obra recent de l'autor francès Camille Leynadier, a qui segurament Balaguer va conèixer a Itàlia seguint Garibaldi com a corresponent de guerra i que també es movia entre la historiografia i la invenció novel·lesca. No he pogut comprovar fins a quin punt el relat copia la part corresponent del llibre que Leynadier va publicar el 1860 amb el títol *Les anciens martyrs de la liberté* i l'ambiciós subtítol *Précis historique du régime législatif et sociale de la féodalité*. A la vista sols del text de Balaguer, resulta tanmateix sorprenent la seva declaració d'haver narrat els fets reportats per Leynadier «despojándolo de todo lo que nos parece tener carácter novelesco».

Poques pàgines més endavant, a propòsit del carrer dels Sombrerers, l'autor torna a dedicar l'atenció a la història dels albigesos, amb 14 pàgines que arrenquen d'una especulació gratuïta encadenada a un nom anterior del carrer:

Antes de llamarse como hoy día, esta calle llevó el nombre *den Roldós*, que es de familia, habiendo sido denominada primitivamente de *Amalrich*. ¿Recordaría este nombre de Amalrich el de aquel funestamente célebre obispo de Narbona, que tanto figuró en la cruzada contra los albigenes? De todos modos, esto nos ofrece la ocasión para, aunque sea muy someramente, dar una idea a nuestros lectores de quién fue Amalrich y quiénes

fueron los albigenses, a los cuales hemos hecho alusión en las páginas anteriores (vol. II, pàg. 328).

Altres narracions vinculades de manera impredecible al nomenclàtor barceloní són, per exemple, la història dels patriotes executats el 1809, derivada de la *Barcelona cautiva* del prevere Ramon Ferrer, adduïda a propòsit del carrer de Guàrdia i que, certament, és una pàgina rellevant de la història de la ciutat (vol. I, pàg. 477-491); a diferència de la «Conjuración de los españoles contra la república de Venecia en 1618», síntesi basada en César Vichard, abbé de Saint-Réal, que omple l'entrada consagrada al carrer de la Riereta (vol. II, pàg. 241-250); o del també extemporani resum de les aventures de la basca Catalina de Erauso, «especie de mari-macho aventurero», fruit d'una lectura de la relativament recent edició a París de l'autobiografia de la "monja-alférez", que es pot trobar sota l'epígraf del carrer del Tragí de Santa Caterina (vol. II, pàg. 366-375).

Més lògica té que la plaça del Born sigui l'ocasió per esplaïar-se sobre les festes, els desafiaments i els tornejos que s'hi desenvoluparen en diferents èpoques; que d'altres espectacles pintorescos apareguin a propòsit de la plaça de Sant Jaume, tot i que en aquest cas pot sorprendre l'espai que s'hi dedica a les noces de Felip V i Gabriela de Savoia; que, a propòsit de la mala fama del carrer dels Tres Llits, i de la mà d'Antoni de Bofarull i de Pi i Arimon, Balaguer hi aplegui informacions sobre els bordells, no sols els de Barcelona, sinó també els València, reproduint-hi textos del seu correligionari Vicent Boix (vol. II, pàg. 386-390); o que el passeig de Gràcia li permeti de reeditar els articles costumistes sobre aquell escenari del lleure modern que havia publicat amb el pseudònim femení "Julia" al *Diario de Barcelona* els anys 1851-1853.

XIII

Un valor molt superior tenen les informacions, llargues o breus, sobre institucions públiques, col·leccions particulars, fets i personatges contemporanis, escampades per tot el diccionari i que es basen en el coneixement directe de l'autor. Malauradament, queden perdudes en el *totum revolutum* que és l'obra, encara que, en aquests casos, la vinculació entre notícies i carrers estigui generalment ben argumentada.

És d'esperar, per exemple, que a les entrades dedicades als carrers de Capmany o de Balmes, s'hi trobi informació sobre aquests personatges; en els dos casos, amb les transcripcions totals o parcials de les ressenyes publicades arran de les cerimònies de trasllat de les cendres respectives, que comptaren amb la participació destacada del mateix Balaguer. Però al carrer dels Abaixadors toparem amb la ressenya publicada a *El Telégrafo* el 17 d'octubre de 1861 d'un banquet celebrat en un local social d'aquesta via en homenatge a Pascual Madoz, el respectat i decisiu líder del Bienni Progressista a Barcelona, publicada a *El Telégrafo* a 17 d'octubre d'aquell any; una ocasió que també permeté el lluïment de l'oratòria balagueriana, que hi va fer sentir el seu entusiasme per aquest polític. En canvi, l'entrada sobre el passatge de Madoz és decebedorament asèptica. I a la plaça dels Traginers (plaza de los Arrieros), on va néi-

xer i viure Josep Sol i Padrís, hi podrem llegir una bona i sentida nota biogràfica sobre aquest economista, polític i literat assassinat el 1855. Com ho és la dedicada a la memòria del poeta i historiador Jaume Tió, mort prematurament el 1843 en una casa de la plaça del Beat Oriol. I especialment, la notícia sobre Ferran Patxot, un temps veí del carrer del Conde del Asalto, que acaba amb la tristíssima carta de 23 de juny de 1859 on aquest vell amic comunicava a Balaguer la mort d'un fill, premonitòria de la seva pròpia desaparició, el 3 d'agost següent, als quaranta-set anys.

No sols els vincles d'amistat, sinó també els d'admiració, es trasllueixen dins el diccionari i l'ennobleixen. Almenys, nosaltres interpretem com a tributs d'homenatge els trasllats íntegres de tres articles d'altres tants autors coetanis, uns textos que havien estat editats feia poc i que aquí omplen els buits que els ha deixat Balaguer. En dos casos, són temes que, no sols l'autor de *Las calles de Barcelona* hauria pogut resoldre sense cap dificultat, sinó que podríem dir que els tenia entre els més treballats personalment. Es tracta de «Los concelleres», article firmat per Pascual Madoz el 1861, i de «El Consejo de Ciento», aparegut a *El Telégrafo* el 1864 i signat per Lluís Cutchet, probablement l'historiador amb més influència directa sobre Balaguer. En efecte, el llibre de Cutchet, *Cataluña vindicada*, de 1858, sobre la guerra civil del segle xv, és el primer volum dins un projecte de col·laboració amb el mateix Balaguer que, sota el títol general de *La Ciudadela de Barcelona*, havia de constituir una trilogia sobre les tres rebel·lions considerades legítimes dels catalans contra els seus reis, Joan II, Felip IV i Felip V, seguint l'esquema traçat per Feliu de la Penya durant la mateixa Guerra de Successió i que fou assumit també per la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. La tercera peça aliena reproduïda, «El Palau o palacio menor de Barcelona», havia estat publicada el 1864 a la revista madrilenya *El Museo Universal*. És una de les nombroses aportacions que hi va fer l'arxiver municipal de Barcelona, arqueòleg i historiador de l'art Josep Puiggari, en qui potser Balaguer reconeixia una capacitat i una sensibilitat superiors en aspectes fonamentals a l'hora d'enfrontar-se a la ciutat com a entitat material.

XIV

Pel que fa a la base erudita dels seus articles amb contingut històric, Balaguer no va aprofitar gaire la facultat d'explorar lliurement l'arxiu municipal inclosa en el títol de Cronista de Barcelona. En cita principalment les *Rúbriques de Bruniquer*, però la major part de la informació la podria haver tret de la bibliografia moderna i no del manuscrit. La bibliografia és, en efecte, el seu suport fonamental, i en especial quatre autoritats que cita i explota amb molta més intensitat i freqüència que la resta.

El més antic dels quatre historiadors preferits és Jeroni Pujades, autor a cavall dels segles xvi i xvii que escriu, segons Balaguer, amb «ingenua sencillez». Li aporta notícies sobre els temps més remots, no sempre clares ni ben documentades, algunes d'increïbles, que Balaguer ha d'apreciar, tanmateix, per aquell fil que uneix els romàntics amb els barrocs en termes de sensibilitat. Però també n'extreu –sobretot a propòsit dels carrers del Call, de l'Arc de Santa

Eulàlia i de la Claveguera– observacions directes i positives sobre la contextura material de Barcelona i sobre les restes arqueològiques que s’hi podien veure i que Pujades havia tingut especial interès a explorar.

Cronològicament, la segona autoritat és Antoni de Capmany, citat sobretot a propòsit dels carrers amb noms d’oficis però que sobrevola ideològicament tota l’obra, des de la mateixa al·legoria de la portada fins a la inclusió destacada de la Marina, el Comerç i la Indústria en el nomenclàtor de l’Eixample. Més que haver acudit assíduament a les *Memorias históricas*, és de pensar que Balaguer tenia presents l’útil resum que n’havia fet Llobet i Vall-llosera i les referències d’Antoni de Bofarull i de Pi i Arimon a l’autoritat de l’historiador setcentista; referències que incloïen sovint la reproducció, a penes variada, de les paraules del mestre.

És aquest el cas, per exemple, de l’apologia de la indústria catalana, en l’article consagrat al futur carrer d’aquesta dedicació. Sabent-ho o no, Balaguer hi resumeix les idees més característiques de Capmany –inclosa la idea moderna de la llibertat civil–, i després cedeix la paraula a Pi i Arimon, de qui lloa l’excel·lent criteri però que, al capdavant, no fa altra cosa que repetir en aquest punt dues pàgines de l’autor de les *Memorias históricas*:

Cuando los condes-reyes, la industria alcanzó su período álgido de esplendor y florescencia. Ahí están, para decírnoslo, aquellas célebres ordenanzas gremiales. Cada una de ellas nos da patente muestra del estado floreciente en que se hallaba el gremio. Las cortes, los municipios, los reyes, cada uno por su parte, tendían a proteger con sabia previsión y con pródiga mano las artes y la industria, conociendo que con ellas estaba el germen de progreso de este pueblo y el secreto de la varonil entereza de los hijos de esta tierra, a quienes el amor al trabajo ha dado siempre la natural independencia para manifestar, alta y francamente, su amor a la patria y su amor a la libertad. Un autor [Pi i Arimon], al cual, por cierto, no puede tacharse de *provincialismo*, como se ha dado en llamar al móvil que nos inspira a escribir de nuestras glorias, ha dicho con acertado juicio: «El ejercicio de una profesión, aunque fuese mecánica, daba derecho a la obtención de los cargos municipales... (vol. I, pàg. 502; segueix tota una pàgina de citació).

En qualsevol cas, la *Guía Cicerone* d’Antoni de Bofarull i la *Barcelona antigua y moderna* de Pi i Arimon són el recurs més freqüent de Víctor Balaguer, en alguna ocasió sumant-ne les aportacions, com al capítol de la plaça de Medinaceli, on s’explica la cerimònia del jurament de les constitucions catalanes pels monarques a base de copiar literalment, primer, tres pàgines de Bofarull, i tot seguit set d’equivalents extrems de Pi i Arimon; imaginem que pel gust de veure com aquest autor «habla de esta misma ceremonia» i, suposem també, per la satisfacció de llegir dues vegades seguides la descripció d’un tràmit tan gratificant per a l’esperit liberal i catalanista.

En un altre lloc, davant d’una discordança menuda entre aquestes dues autoritats eminents, l’heterònom i l’insegur historiador que és Balaguer malgrat la seva carrera triomfal, gosa excepcionalment d’assumir la funció d’àrbitre:

Don Antonio de Bofarull en su *Guía Cicerone* cree que en este punto, es decir en esta calle o en sus inmediaciones existió el establecimiento de baños romanos a que se alude en la lápida que se ha dejado mencionada al tratar de la calle de Arlet. Pi y Arimon en su *Barcelona antigua y moderna* cree que este establecimiento de baños existió en dicha calle, pero en época posterior a la de los romanos. Fijándose un poco en las razones alegadas por ambos autores en sus respectivas obras, la opinión de Bofarull parece ser la más fundada (vol. I, pàg. 102).

XV

Al peu de la seva relació de carrers i places de Barcelona, Pi i Arimon havia deixat escrita la següent desiderata:

Nombres de preclaras familias, de hechos e instituciones célebres conserva la historia de Barcelona que harto merecen los honores de que se les dedique una calle para eterna memoria y ejemplo de las generaciones presentes y futuras. El hacerlo así vendría a ser un medio sencillo e indirecto de popularizar los conocimientos históricos y de despertar en cierto modo la afición de algunos a aquellos estudios. Consignamos aquí esta idea refiriéndonos en general a todas las calles que de nuevo se abran en lo sucesivo.¹⁰

A propòsit del carrer dedicat al duc de la Victòria, Víctor Balaguer reflexionava sobre els perjudicis causats per la constant variació de noms de carrer arrossegada pels freqüents canvis polítics. Llegir ara mateix aquest breu article produeix una certa tristesa, sobretot perquè Balaguer pensava que allò era ja cosa del passat:

Se abrió recientemente, y atraviesa desde la de *Canuda a la de Puerta ferrisa*. Se la denomina calle *nueva* del duque de la Victoria para distinguirla de la de *Fernando VII*, a la cual distintas veces se ha quitado este nombre para darle el de *calle mayor del duque de la Victoria*, acabando siempre por devolverle el antiguo. Estos cambios continuos de nombres causan considerables perjuicios, particularmente cuando se trata de las afrontaciones de los edificios. Por esta razón se hizo muy bien en dar los nombres de *Dulce y Duque de la Victoria* a calles nuevas, con lo cual ya no es fácil que a cada cambio de sistema político, como sucedía antes, se muden los nombres primitivos de ciertas calles. Diósele a ésta el que lleva en obsequio al general Espartero, una de las más grandes figuras militares de nuestra última guerra civil, y el que tuvo la fortuna de terminarla gloriosamente con el abrazo de Vergara (vol. I, pàg. 371).

Tots recordem que el carrer “del Duc” ha estat justament afectat no fa pas massa per l’amputació del seu nom originari amb arguments polítics; i no ha estat sotmès a nou baptisme en atenció a les conseqüències per a les “afronta-

10. PI Y ARIMON, 1854, vol. I, pàg. 239, nota 2.

ciones de los edificios”; és a dir, a causa de la pressió de veïns i negocis, contraris a haver de canviar adreces a targes i papers. La malenconia creix davant la perspectiva de noves i més àmplies expurgacions del nomenclàtor.

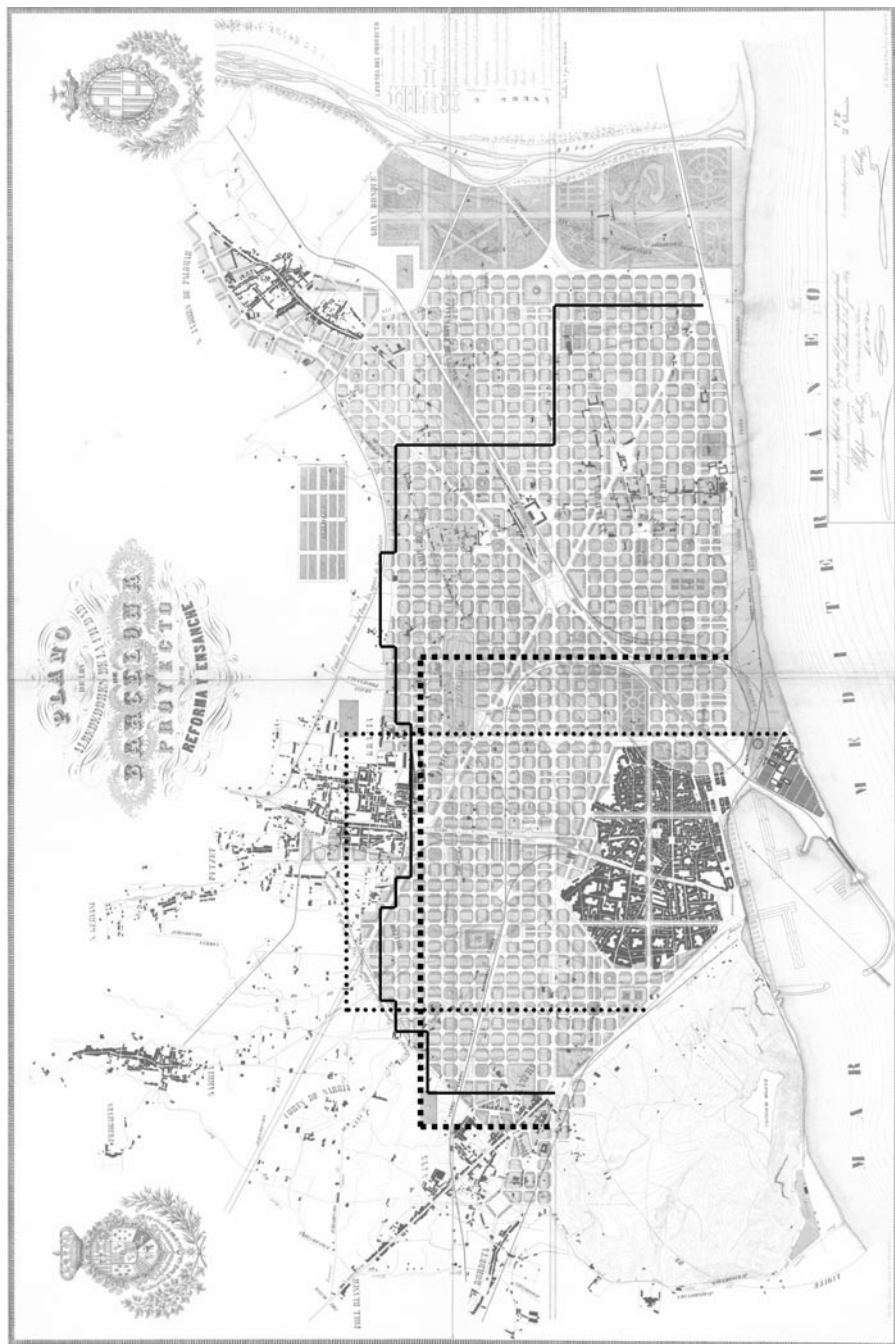
En qualsevol cas, la directriu didàctica marcada per Pi i Arimon en el sentit d’aprofitar l’obertura de nous carrers per vessar-hi noms històrics vinculats a Barcelona fou assumida plenament per Balaguer, com manifesta a l’article dedicat al carrer de Floridablanca. És en aquest text, efectivament, on dóna compte de la seva proposta de nomenclàtor per a l’Eixample, així com del seu desacord personal amb algunes opcions alternatives imposades des de l’Ajuntament, entre les quals precisament la de dedicar un carrer a la memòria d’aquell cèlebre ministre de Carles III de Borbó.

Deixant de banda les rondes, les diagonals i les places, el disseny d’Ildefons Cerdà aprovat el 1859 comprenia 26 carrers paral·lels a la costa, que distingia provisionalment amb lletres, i 65 de perpendiculars, identificats amb números; un total de 91 vies. A la fase d’execució, entre 1860 i 1865, l’àrea oberta a la urbanització i controlada per l’enginyer era inferior, però molt més àmplia que l’abastada per la proposta de Víctor Balaguer, que comprèn 20 carrers paral·lels al mar i 28 de perpendiculars i se cenyeix a la part central del futur Eixample, en els termes de Barcelona i Gràcia, des del carrer de Còrsega fins al de Villena, en direcció muntanya-mar, i, en direcció Besòs-Llobregat, des del carrer de la Marina fins al del Llobregat, aquest darrer ja fora de la zona dibuixada per Cerdà i que hauria estat la següent via de la sèrie vertical després de Tarragona; en total, 48 carrers.

Segons expressa Balaguer, la seva proposta original comprenia una seixantena de noms, que corresponien als 48 carrers ortogonals –a duplicar en el cas de les 7 vies que es desenvolupen a banda i banda de la ciutat vella–, més les rondes, les diagonals i les places, però sols va ser acceptada per a 46 carrers, ortogonals o no, i per a dues places: la de Catalunya, nom ja consagrat per l’ús popular que el proponent va assumir, i la de les Glòries, que no era pas la que avui porta aquest nom, sinó un parc que Cerdà havia dibuixat en terrenys ocupats per la Ciutadella i que no es va arribar a fer:

...cuando el autor de estas líneas se encargó de poner nombres a todas las calles del Ensanche, concibió el plan de que todos fuesen acomodados a hechos, glorias e instituciones pertenecientes a la historia de Cataluña, a fin de formar un conjunto general, histórico y armónico (vol. I, pàg. 434).

El sistema del nomenclàtor comprenia sis agrupacions conceptuals diferents: estats incorporats a la Corona d’Aragó, amb 11 noms aprovats; tot just 2 noms mal triats (comtes d’Urgell i Villena) per celebrar la dinastia comtal-reial; 4 institucions polítiques anteriors a 1714; 3 sectors econòmics, d’acord amb la visió ja clàssica derivada de Capmany: Marina, Comerç i Indústria; 22 personatges medievals, moderns i contemporanis; i 5 glòries modernes. Que aquestes siguin exclusivament glòries militars diu molt sobre el concepte de “glòria” en Balaguer, qui tria una batalla de la recent campanya del Marroc, tres episodis catalans de la Guerra de la Independència i un general català actiu en aquesta mateixa conflagració: Josep Manso i Solà, comte del Llobregat, un dels herois

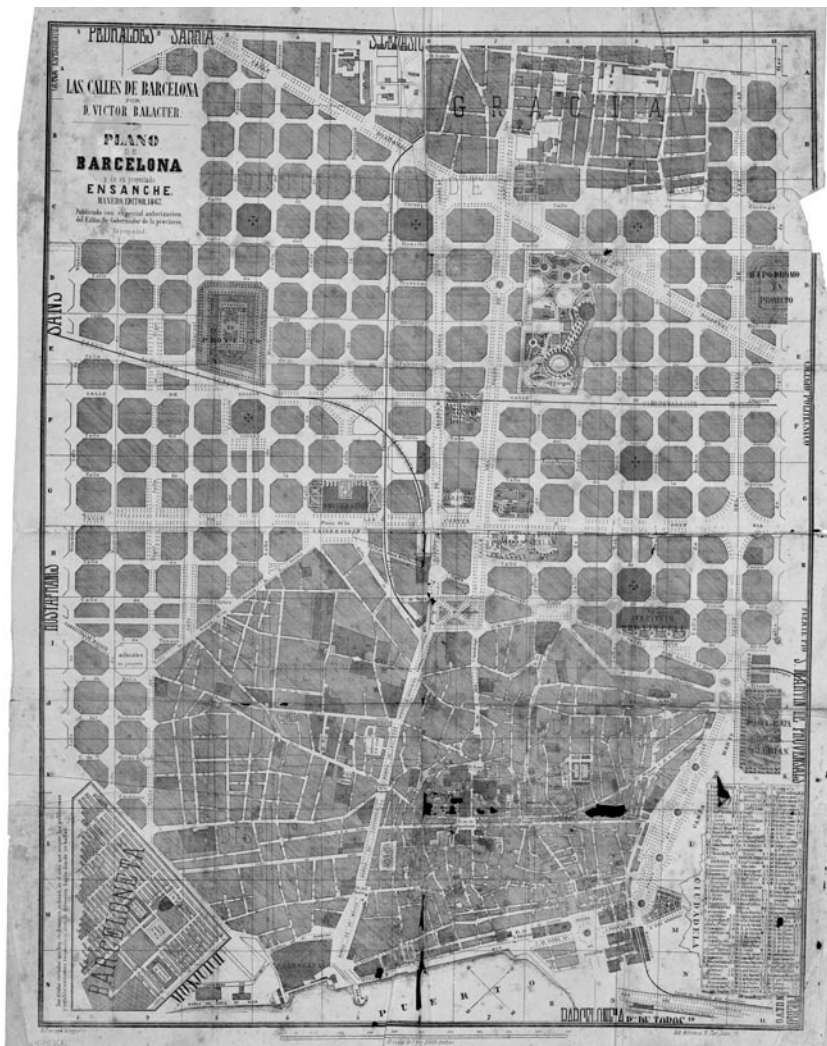
— Límit extern de l'àrea de l'Eixample llançada al mercat immobiliari el juny de 1860

- - - Límit extern de l'àrea abastada pel nomenclador de Victor Balaguer, 1863

..... Límit extern de l'àrea abastada pel plànol publicat a *Las calles de Barcelona*, 1866

predilectes de Balaguer i probablement introduït a darrera hora, segons diversos indicis. Balaguer no va voler posar damunt la taula els noms que havien d'haver completat el seu disseny i que foren rebutjats, ni indicar per què ho havien estat:

A estar continuados los diez o doce nombrés más que hubieron de suprimirse por causas que no son de este lugar, el lector hubiera podido juzgar de cómo el plan que nos habíamos propuesto era completo y de cómo se había procurado no olvidar ninguna representación gloriosa para dejar bien dibujada la fisonomía histórico-política de Cataluña (vol. I, pàg. 435).

Però sí que va deixar constància escrita d'aquells contra els que havia remugat: Floridablanca, Campo Sagrado, Enna, Pelayo, Ronda, Sepúlveda, Trafalgar «y algunos otros», perquè eren més espanyols que purament catalans i no encaixaven, per tant, en el projecte pedagògic. Entre aquests que no especifica, probablement està la dedicació de l'actual Rambla de Catalunya a la reina Isabel II, a punt de ser destronada. Notem, d'altra banda, que Balaguer, ja en relació amb l'etapa gloriosa de la Corona d'Aragó, es va estimar més d'honorar uns quants caps militars de segona fila que no pas els comtes-reis més celebrats universalment, a no ser que la Ronda (nom genèric que no li agradava) fos l'espai reservat per compensar aquest dèficit.

No ens sembla adient d'entrar en tota aquesta casuística, força interessant, però complicada per diversos factors: el diferent èmfasi de Balaguer en la defensa de cadascuna de les seves opcions; la restricció *a priori* derivada de la impossibilitat de manllevar els noms ja utilitzats a la ciutat antiga; la incerta posició i assignació dels noms de les diagonals; l'ambigüitat de l'autor de la proposta davant d'algunes opcions municipals per celebrar fets o personatges també ambivalents; els canvis d'ubicació d'alguns dels noms acceptats; els oblitats involuntaris o les errades del diccionari, i la discordança entre aquest i el plànol que l'acompanya, que és interessant però no excel·lent ni fidedigne.

Llevat de la celebrada seqüència de vuit carrers paral·lels al mar entre Corts i Rosselló, potser fins a Còrsega, la distribució dels noms pel territori és bastant aleatòria i, en conjunt, com és natural, no cal esperar-ne ni més coherència ni més valors que els palesats a la *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*. Però és evident que l'ús social els ha conferit validesa; potser perquè la cultura històrica de la societat catalana, durant la segona meitat del segle XIX i fins avançat el XX, ha estat precisament molt tributària de l'eficacíssima tasca de divulgació que Víctor Balaguer protagonitzà fent bons els desitjos i els esforços de tota l'escola romàntica.

XVI

Per acabar, retornem a una citació procedent de la «Noticia histórica de Barcelona» de l'inici de *Las calles de Barcelona* copiada més amunt:

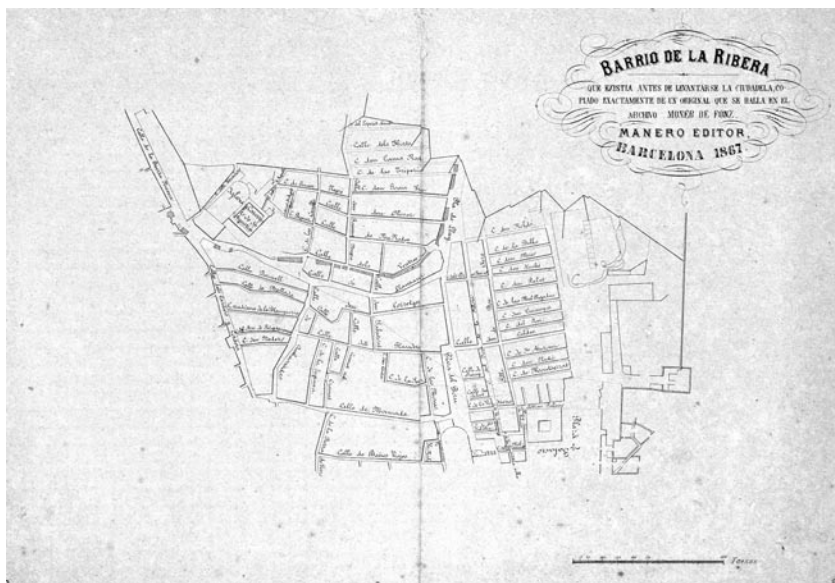
Barcelona está llamada a figurar en los grandes acontecimientos que se acercan y que no pueden tardar en conmover a la nación con estrépito, ya que con tiempo no se ha sabido o no se ha querido poner remedio a los males que todos lamentan. El espíritu altamente liberal que reina en esta ciudad es una garantía de que, cuando lleguen sucesos, hoy de todos previstos, sabrá mantenerse a la altura de su heroico pasado (vol. I, pàg. 19-20).

En efecte, per al seu autor, *Las calles de Barcelona* era un llibre de combat, escrit en paral·lel amb la crisi final del règim isabelí i contribuint al desenllaç d'aquella etapa; un llibre, per tant, justificat per la política i des de la política, no pas des de la historiografia, ni tan sols des de la literatura, la vocació primera de Víctor Balaguer. Sense recança per anar insuflant en els lectors la nefasta con-

fusió entre les suposades llibertats ancestrals dels guerrers i les tangibles llibertats del ciutadà modern, la seva ideologia política n'impregna immoderadament, en pro de la moral de combat, totes les pàgines, mentre que aquestes s'allarguen per conveniències de la part empresarial del projecte, fent més i més laxa la de per si feble estructura de diccionari i oferint un producte final on és ben difícil de localitzar les aportacions rellevants.

Si és que havíem de commemorar la publicació d'aquest maremàgnum, a cent-cinquanta anys de distància em semblava convenient per a la nostra salut d'abordar-lo amb ulls crítics i no fugir d'estudi. Per la mateixa natura del producte, una bona part de la nostra feina ha estat de garbellament. I en passar pel sedàs els escrits aportats per Balaguer en aquest llibre, hi he trobat diverses peces de valor, entre les quals en sobresurt una, que puc recomanar ara sense cap reserva com a lectura interessant, perquè –paradoxalment?– el nostre autor hi fa confluïr algunes de les seves narracions històriques més precises, la més important aportació documental de caràcter retrospectiu i una acurada acumulació de documents contemporanis rellevants de cara a la futura acció política a favor de l'avenç urbà.

Es tracta de l'entrada corresponent al passeig de Sant Joan, que ocupa les pàgines 529-570 del primer volum de *Las calles de Barcelona*. S'hi succeeixen: una nítida explicació de l'origen d'aquest espai de lleure arrencat a l'esplanada de la Ciutadella a final del segle XVIII, amb una descripció dels seus atractius; una ressenya renovada i precisa sobre l'antic barri de la Ribera, basada en materials inèdits, extrets d'un arxiu particular –l'arxiu de Joaquín Manuel de Moner al poble aragonès de Fonz– que ajudà a compensar la impenetrabilitat dels arxius estatals d'aleshores, i que són còpies de les taxacions dels immobles a demolir ordenades per l'enginyer militar Pròsper de Verboom el 1715, juntament amb

el plànol de l'àrea, que després va tornar a publicar Sanpere i Miquel a la seva *Rodalía de Corbera*, mantenint el marxamo de Salvador Manero i tot; una breu descripció dels processos de demolició del barri i de construcció de la Ciutadella, amb una nota d'aportació documental respecte a Pi i Arimon sobre les barraques antecessores de la Barceloneta el 1735; la crònica de les lluites liberals en pro de la conquesta i demolició de la Ciutadella, especialment detallada per als intents de 1841 i 1843; i finalment, la crònica dels passos legals per suprimir la fortalesa engegats per l'Ajuntament i la Diputació el 1862, amb la publicació dels documents elevats al govern per aquestes institucions i amb dues signatures que aquí és oportú de destacar, la del regidor municipal Ildefons Cerdà i la del diputat provincial Víctor Balaguer. Posar aquest expedient oficial a la disposició de tot el públic l'any 1866 era situar en l'agenda de la revolució imminent, com a prioritat barcelonina, el retorn dels terrenys de la Ribera a la societat civil. El mateix Balaguer, al costat de Prim, havia de contribuir a fer el pas transcendent de la devolució, que, ben mirat, potser ha estat la principal i més indiscutible aportació de l'autor de *Las calles de Barcelona* a la història de la ciutat.

Bibliografia

- 200 anys de premsa diària a Catalunya (s.a.), Barcelona, Fundació Caixa de Catalunya/Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona/Col·legi de Periodistes de Catalunya.
- AAVV, *Victor Balaguer i el seu temps* (2004), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- AULÈSTIA I PIJOAN, Antoni (1878), *Barcelona. Ressenya històrica*, Barcelona, La Renaixensa.
- BALAGUER, Víctor (1847), *Entre col y col, lechuga. Álbum de viaje*, Barcelona, M. Clusellas.
- BALAGUER, Víctor (1851), *Los frailes y sus conventos*, Madrid/Barcelona, Llorens Hermanos, 2 vol.
- BALAGUER, Víctor (1852), *Recuerdos de viaje, sense peu d'impremta*, 2 vol.
- BALAGUER, Víctor (1853a), *Bellezas de la historia de Cataluña*, Barcelona, N. Ramírez, 2 vol.
- BALAGUER, Víctor (1853b), *Administración municipal de Barcelona en 1852, siendo presidente del Excelentísimo Ayuntamiento y alcalde corregidor el muy ilustre señor don Santiago Luis Dupuy*, Barcelona, N. Ramírez.
- BALAGUER, Víctor (1854), «Editorial, sense títol», *La Corona de Aragón*, I-3 (3-XI-1854), s. p.
- BALAGUER, Víctor (1856), «Editorial, sense títol», *El Conceller*, I-1 (29-IX-1856), s. p.
- BALAGUER, Víctor (1857), *Reseña de la función cívico-religiosa celebrada en Barcelona el 15 de julio de 1857 para la traslación de las cenizas de Don Antonio de Capmany y de Montpalau y su biografía*, Barcelona, J. Jepús y R. Villegas.
- BALAGUER, Víctor (1858), *La libertad constitucional. Estudios políticos*, Barcelona, J. Jepús y R. Villegas.
- BALAGUER, Víctor (1860), *Jornadas de gloria, o Los españoles en África*, Madrid/Barcelona/La Habana, Librería Española/López Bernagossi/Librería la Enciclopedia, 2 vol.
- BALAGUER, Víctor (1860-1863), *Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón*, Barcelona, S. Manero, 5 vol.
- BALAGUER, Víctor (1865-1866), *Las calles de Barcelona*, Barcelona, S. Manero, 2 vol.
- BALAGUER, Víctor (1888), *Las calles de Barcelona en 1865. Complemento de la Historia de Cataluña*, Madrid, Tello, 3 vol.
- BOFARULL, Antoni de (1846), *Hazañas y recuerdos de los catalanes*, Barcelona, Oliveres.
- BOFARULL, Antoni de (1847), *Guía-Cicerone de Barcelona*, Barcelona, Fomento.
- BOFARULL, Antoni de (1855), *Guía-Cicerone de Barcelona*, Barcelona, Castaños.
- BOFARULL I MASCARÓ, Pròsper de (1836), *Los condes de Barcelona vindicados*, Barcelona, Oliveras, 2 vol.
- CAPDEVILA, Carles (1924), «Les grans figures del Renaixement de Catalunya: Víctor Balaguer», *Revista de Catalunya*, I, pàg. 576-592.
- CAPMANY Y MONTPALAU, Antoni de (1773), «PEDRO FERNÁNDEZ», *Comentario sobre el Doctor Festivo y Maestro de los Eruditos a la violeta, para desengaño de los españoles que leen poco y malo*, manuscrit signat a Sevilla, a 28 de gener de 1773, i publicat per Julián MARIAS, *La España posible en tiempo de Carlos III*, Madrid, Sociedad de Estudios y Publicaciones, 1963, pàg. 169-218.
- CAPMANY Y MONTPALAU, Antoni de (1779-1791), *Memorias históricas sobre la Marina, Comercio y Artes de la antigua Ciudad de Barcelona*, Madrid, Antonio de Sancha, 4 vol.

- CHOZAS RUIZ-BELLOSO, Diego (2014), *La literatura de viaje en El Museo Universal (1857-1869)*, Saragossa, Universidad de Zaragoza.
- COMAS GÜELL, Montserrat (2011), «Júlia, l'estratègia femenina de Víctor Balaguer», *Butlletí de la Biblioteca Museu Víctor Balaguer*, 4, pàg. 129-142.
- CONSTANT, Benjamin (1820), *De la liberté des anciens comparée à celle des modernes. Discours prononcé à l'Athénée Royal de Paris, dans Cours de politique constitutionnelle*, París/Rouen, Béchét, vol. IV, pàg. 238-274.
- CUCCU, Marina (2008), «Las calles de Barcelona de Víctor Balaguer», dins Ramon GRAU (coord.), *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona, 1854-1874*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 14), pàg. 147-161.
- CUTCHET, Lluís (1858), *Cataluña vindicada*, Barcelona, J. Jepsús y R. Villegas.
- CUTCHET, Lluís (1864), «El Consejo de Ciento», *El Telégrafo*, 2-XII-1864.
- ERAUSO, Catalina de (1829), *Historia de la monja alférez [...] escrita por ella misma. Ilustrada con notas y documentos por D. Joaquín María de Ferrer*, París, J. Didot.
- FERRER, Ramon (1815-1821), *Barcelona cautiva, o sea Diario exacto de lo ocurrido en la misma ciudad mientras la oprimieron los franceses, esto es, desde el 13 de febrero de 1808 hasta el 28 de mayo de 1814*, Barcelona, Brusi, 7 vol.
- FONTBONA, Francesc (2011), «Els gravats de la "Historia de Cataluña y de la Corona de Aragón" de Víctor Balaguer», dins AAVV, *Bibliofilia y nacionalismo. Nueve ensayos sobre coleccionismo y artes contemporáneas del libro*, Salamanca, Seminario de Estudios Medievales y Renacentistas, pàg. 69-84.
- FRADERA, Josep M. (coord.) (2002), *Societat, política i cultura a Catalunya, 1830-1880*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 6).
- GRAS I ELIAS, Francesc, (1909-1913), *Siluetes d'escriptors catalans del segle XIX*, Barcelona, L'Avenç, 4 vol.
- GRAU, Ramon (2001), «Víctor Balaguer i la cultura històrica dels saltataulells», *L'Avenç*, 262, pàg. 27-35.
- GRAU, Ramon (2004), «La historiografia del romanticisme: de Prosper de Bofarull a Víctor Balaguer», dins Albert BALCELLS (coord.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, pàg. 141-159.
- GRAU, Ramon (2009a), «El saintsimonisme: horitzó ideològic d'Ildefons Cerdà», dins AAVV, *La política pràctica. Cerdà i la Diputació de Barcelona*, Barcelona, Diputació de Barcelona, pàg. 73-79.
- GRAU, Ramon (2009b), «Un saintsimonià per a la Barcelona del vuit-cents», *Barcelona Metropolis*, 76, pàg. 49-53.
- GRAU, Ramon (2010a), «Cerdà a la recerca de l'hàbitat ideal: el cub atmosfèric», dins Marina LÓPEZ GUALLAR (cur.), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, pàg. 118-124.
- GRAU, Ramon (2010b), «Cerdà i l'higienisme: la prefiguració de l'eixample», dins Joan FUSTER SOBREPÈRE (ed.), *L'agenda Cerdà. Construint la Barcelona metropolitana*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona/Lunwerg/Institut Cerdà, pàg. 39-74.
- GRAU, Ramon (2014), «Conèixer per transformar. L'empresa cartogràfica d'Ildefons Cerdà, 1854-1865», dins Ramon GRAU i Carme MONTANER (ed.), *Estudis sobre la cartografia de Barcelona, del segle XVIII al XXI: Els mapes d'una ciutat en expansió*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Generalitat de Catalunya, pàg. 94-119.
- GRAU, Ramon (2016), «Planimetria i altimetria en els mapes d'Ildefons Cerdà, 1854-1865», dins Ramon GRAU i Carme MONTANER (ed.), *Mapes i control del territori a Barcelona. Vuit estudis*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona i Generalitat de Catalunya, pàg. 68-91.
- GRAU, Ramon; LÓPEZ, Marina (1985-1986), «Les columnas romanes de Barcelona: sensibilitat romàntica contra erudició il·lustrada», «Pau Piferrer i Víctor Hugo: la llum no venia d'Alemanya», «Arqueologia romàntica: espiritualisme versus materialisme» i «La gènesi del positivisme historiogràfic: Barcelona revisitada (1844-1848)», *L'Avenç*, núm. 87, 89, 91 i 96.
- LEYNADIER, Camille (1860), *Les anciens martyrs de la liberté. Précis historique du régime législatif et sociale de la féodalité*, París, Lécirivain et Toubon.
- LLOBET I VALL-ILOSERÀ, Josep Anton (1866), *Cataluña antigua y Cataluña moderna*, Barcelona, J. Jepsús Roviralta.
- LÓPEZ, Marina (2010), «La política urbanística barcelonina. Una dècada decisiva», dins Marina LÓPEZ GUALLAR (cur.), *Cerdà i Barcelona. La primera metròpoli, 1853-1897*, Barcelona, MUHBA, pàg. 16-25.

MADOZ, Pascual (1846), *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España y sus posesiones de Ultramar*, Madrid, P. Madoz y L. Sagasti, vol. III.

MAGRINYÀ, Francesc (2008), «Les propostes d'Ildefons Cerdà, 1854-1875: l'expressió urbanística i territorial d'un projecte de modernització», dins Ramon GRAU (coord.), *Cerdà i els altres. La modernitat a Barcelona, 1854-1874*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 14), pàg. 83-115.

MOLAS, Pere (et al., dir.) (2012), *Diccionari biogràfic de l'Acadèmia de Bones Lletres*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres/Fundació Noguera.

PALOMAS I MONCHOLI, Joan (2004), *Victor Balaguer. Renaixença, Revolució i Progrés*, Vilanova i la Geltrú, El Cep i la Nansa.

PATXOT, Ferran (1857-1859), «ORTIZ DE LA VEGA», *Anales de España desde sus orígenes hasta el tiempo presente*, Madrid/Barcelona, José Cuesta/Cervantes, 10 vol.

PI Y ARIMON, Andrés Avelí (1854), *Barcelona antigua y moderna*, Barcelona, Tomás Gorchs, 2 vol.

PIFERRER, Pau (1839-1848), *Recuerdos y bellezas de España*, Barcelona, J. Verdaguer, 3 vol.

PUIGGARÍ, Josep (1864), «El Palau o Palacio real menor», *El Museo Universal*, VIII, núm. 39, pàg. 307-309.

RUBIÓ I ORS, Joaquim (1840), «Barcelona», *Diario de Barcelona*, 2-II-1840.

SANPERE I MIQUEL, Salvador (1890-1892), *Topografía antigua de Barcelona. Rodalía de Corbera*, Barcelona, Henrich, 2 vol.

SUNYER, Magí (2014), «La imatge històrica de Barcelona en l'obra literària d'Antoni de Bofarull», dins Ramon GRAU (coord.), *Recurs al passat i modalitats historiogràfiques a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 20), pàg. 153-170.

VICENS I VIVES, Jaume; LLORENS, Montserrat (1958), *Industrials i polítics del segle XIX*, Barcelona, Vicens-Vives.

VICHARD DE SAINT-RÉAL, César (1674), *Conjuration des espagnols contre la République de Venise en l'année 1618*, Paris, Barbin.

Quaderns del Seminari d'Història de Barcelona

Darrers títols publicats:

- 15 **Repertori de fonts d'arxiu per a l'estudi de la ciutat de Barcelona (1714-1808)**
Sebastià Riera i Viader, 2004
- 16 **Els fons documentals municipals del període 1808-1868. Guia d'investigació.**
Montserrat Beltran, Núria Burguillos,
Sebastià Riera, Jordi Serchs, Xavier Tarraubella
i Laura Ureña, 2005
- 17 **Danys humans a la Guerra de Successió.
El testimoni dels expedients matrimonials
de Barcelona, 1714-1715**
Roser Tey i Freixa, 2005
- 18 **Barcelona 1843. Progressisme versus muralles**
Glòria Santa-Maria Batlló, 2005
- 19 **El procés de definició de l'Ajuntament
de Barcelona, 1714-1736**
Marina López Guallar, 2005
- 20 **La formació del modern sistema de mercats
de Barcelona (1874-1921)**
Manel Guàrdia i José Luis Oyón, 2008
- 21 **El registre fotogràfic de Montjuïc, 1915-1923.
La metamorfosi d'una muntanya**
Rafael Torrella, 2008
- 22 **Paradigmas fotogràfics en Barcelona,
1860-2004**
Jorge Ribalta, 2009
- 23 **Les esglésies romàniques de Barcelona**
Joan-Albert Adell, 2010
- 24 **La construcció a la Barcelona romànica**
Reinald González, 2010
- 25 **Eugenio R. Serrano de Casanova i l'Exposició
Universal de Barcelona**
Joan Prados Tizón i Jaume Rodon Lluís, 2010
- 26 **Miquel Garriga i Roca i el plànol de Barcelona,
1856-1862**
Francesc Nadal, 2011
- 27 **Antoni Giberga i el liberalisme progressista a
Barcelona durant la minoria d'edat d'Isabel II**
Albert Ghanime Rodríguez i David Cao Costoya,
2013

ARXIU HISTÒRIC
DE LA CIUTAT
DE BARCELONA

28

SEMINARI
D'HISTÒRIA
DE BARCELONA

ISSN 1576-26-37

Ajuntament
de Barcelona